

Baykara Meclisi'nden Yansımalar -Edebî Meclisler 3-*

AHMET KARTAL**

Reflections from Baykara's Assemblies

-Literary Gatherings 3-

Ö Z E T

Zeynüddîn-i Vâsîfî tarafından Farsça olarak kaleme alınan *Bedâyi'u'l-vekâyi'*, özellikle Türk kültür ve sosyal hayatına dair ihtiva ettiği bilgiler vesilesiyle dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, *Bedâyi'u'l-vekâyi'*de yer alan ve Türkistan coğrafyasındaki Türk kültür hayatına ışık tutup günümüze aktaran üç bölümün tercümesine yer verilecektir. Bunlardan birincisi, Sultan Hüseyin-i Baykara'nın veziri Hâce Nizâmülmülk-i Hafî ile ilgilidir. Bu bölüm, o dönemde çeşitli sebeplerle öldürülen ileri gelen kişileri ihtiva etmesi ve Muhammed Mü'min Mirzâ'nın öldürülmesi üzerine yazılan mersiyeler hakkında şairler arasında yapılan değerlendirmeyi kapsamı yönüyle, ayrıca dikkat çekicidir. İkinci bölüm, kitabın yazarı Vâsîfî'nin Semerkan'da bulunduğu sırada Hâce Yûsuf-ı Melâmetî'nin daveti üzerine katıldığı bir meclisi ihtiva etmektedir. Üçüncü bölümde ise Mevlânâ Benâ'î'nin faziletleri ile onun Türk edebiyatının önemli temsilcilerinden Ali Şîr Nevâ'î arasında gerçekleşen bazı latifelere yer verilmiştir. Burada Ali Şîr Nevâ'î ile Şîralî Müzehib, Nâsır-ı Reng-rîz, Kadî-zâde ve Hâfız Gıyâsüddîn arasında vuku bulan nükteler de yer almaktadır.

ANAHTAR KELİMELER

Türkistan, edebî meclis, Herât, Semerkand, Ali Şîr Nevâ'î, Benâ'î, Molla Câmi, Gülhanî, Kuteylî, Tûnî

ABSTRACT

Bedâyi'u'l-vekâyi', which was written in Persian by Zeynüddîn-i Vâsîfî, draws attention especially with the information it contains about Turkish cultural and social life. In this study, the translation of three chapters in *Bedâyi'u'l-vekâyi'*, which sheds light on the Turkish cultural life in the geography of Turkestan, will be included. The first one is about Hâce Nizâmülmülk-i Hafî, the vizier of Sultan Hüseyin-i Baykara. This section is also noteworthy in that it includes the evaluation of the poets about the merits written on the killing of Muhammad Mü'min Mirzâ and the leading persons who were killed at that time for various reasons. The second part of the book includes a council in which Vâsîfî, the author of the book, was invited by Hâce Yûsuf-ı Melâmetî when he was in Samarkand. In the third chapter, the virtues of Mevlana Benâ'î and some of the jokes that took place between Ali Şîr Nevâ'î, one of the important representatives of his Turkish literature, are mentioned. Here, the jokes between Ali Şîr Nevâ'î and Şîralî Müzehib, Nâsır-ı Reng-rîz, Kadî-zâde and Hâfız Gıyâsüddîn are also included.

KEYWORDS

Turkestan, literary assembly, Herât, Samarkand, Ali Şîr Nevâ'î, Benâ'î, Molla Câmi, Gülhanî, Kuteylî, Tûnî.

* Makalenin Geliş Tarihi: 18.11.2019/ Kabul Tarihi: 12.12.2019.

** Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (ahmetkartal38@gmail.com), Orcid Id: 0000 0001 8563 1589.

Giriş

Türk kültür ve medeniyetinin teşekkül edip geliştiği önemli coğrafi mekânlardan birisi, hiç şüphesiz Türkistân'dır. Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî'nin Bedâ'î'u'l-vekâ'î' isimli eseri, bu coğrafyada var olan Türk kültür ve sosyal hayatına ait bazı bilgileri ihtiva etmesiyle dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, önce Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın veziri Hâce Nizâm'ü-l-mülk-i Hâfî hakkında bilgi verilen bölüme yer verilecektir. Akabinde Vâsîfî'nin Semerkand'da bulunduğu sırada Sultan Küçkünci Han'ın Veziri Hâce Yûsuf-ı Melâmetî'nin daveti üzerine katıldığı meclisin hüviyeti belirtilecektir. Son olarak da Mevlânâ Benâ'î ile Alî Şîr Nevâ'î arasında gerçekleşen bazı latifelere yer verilecektir.

I.

Bu bölüm; *“Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın/Sultan Hüseyin-i Baykara'nın Horasan'da bulunan veziri¹ Hâce Nizâm'ü-l-mülk-i Hâfî Hakkında”* (bak. Vâsîfî 1350: II/331-343) başlığını taşımaktadır. Kıvâmüddîn Nizâmülmülk-i Hafî hakkında bilgi verilen bu bölümde, Hüseyin-i Baykara'nın, oluşturduğu bir mecliste onunla “yüzük lali” arasında ilgi kurması ve düşüncesini bunun üzerinden aktarması dikkat çekmektedir. Ayrıca bu bölümde, şiirleri ve şairliğiyle dikkati çeken oğullarından Kemâlüddîn Hüseyin'in hüviyetine dikkat çekildiği de müşahade edilmektedir. Burada devletin ileri gelenlerinden bazılarının öldürülmelerinin, sebepleriyle belirtilmesi önem arz eden hususlardandır. Nizâmü'l-mülk, onun iki oğlu, kız kardeşinin oğulları İmâdü'l-islâm ve Nizâmü'd-dîn-i Gord, Hâce Abdulazîz, Hâce Mahmûdşâh-ı Ferahî, Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın kız torunu, Bedî'u'z-zamân Mîrzâ'nın Estrâbâd'da hâkim olan oğlu Muhammed Mü'min Mîrzâ, Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın, Estrâbâd padişahlığını verdiği Hadîce Bigim'in Estrâbâd'a ordu süren oğlu Muzaffer Hüseyin Mîrzâ ve Muhammed Mîrzâ, öldürülenler arasında yer almaktadır. Burada hasseten Muhammed Mü'min Mîrzâ'nın öldürülmesi üzerine Gülhânî tarafından yazılan mersiye üzerine o dönemin şairleri tarafından yapılan

¹ Kıvâmüddîn Nizâmülmülk-i Hafî, Hüseyin-i Baykara'ya önce vezirlik; sonrasında da sadrazamlık yapmıştır.

müzakere dikkat çekmektedir. Diğer taraftan babası Hüseyin-i Baykara ile ters düşen Bedî'z-zamân Mîrzâ'nın Hâce Mahmûdşâh'ın evine konuk olması sırasında vuku bulan olaylar dile getirilmiş ve daha önce gerçekleşen bazı hikâyelere de yer verilmiştir. Bunlardan biri Hâce Mahmûdşâh'ın huzuruna gelen Iraklı bir Hâcezâde ile ilgilidir. Bu bölümün tercümesi şu şekildedir:

Vezir Hâce Nizâm'ü'l-mülk-i Hâfî

Bir gün Şâhruhiyye²'nin Çihâr-bâğ³'ında, Hazret-i Sultan'ın yanında, fazıllar/bilginler ve şairler bulunmaktaydı. Sultan Hüseyin Mîrzâ, Vâsîfî'ye şöyle dedi: “Merhum Sultan Hüseyin-i Baykara'nın Nizâmü'l-mülk denilen bir veziri vardı. O, çok meşhur olup vezirlik bağında, hiçbir zaman onun gibi bir servi yetişmemiş, emirlik kilimine de onun gibi bir server/lider oturmamıştı. Nesebini, büyük sahabelere (Allah'ın rızası, onların tamamının üzerine olsun)⁴ bağlayan Nizâmü'l-mülk, kendisini ise âl-i Abbâs/Abbasoğulları soyuna mensup kılmuştu. Hatta Horâsân vilayetinin büyükleri, ileri gelenleri ve halkının yazıldığı şecereye, kendi adını yazdırdı. Daha sonra kendi adının da yazıldığı o şecereyi, Mevlânâ Nûreddîn Abdurrahmân-i Câmî (K.S)'ye gönderdi. Ancak O Hazret, kutlu ismini, kendine gönderilen o şecereye yazmaktan kaçındı. Bunun üzerine Molla Câmî'nin huzuruna giden Hâce Nizâmü'l-mülk, isminin o şecereye yazılması için ona hem büyük arzu ve istekte hem de çok niyaz ve temennide bulundu. Molla Câmî ise, Hâce Nizâmü'l-mülk'ün bu ısrarı üzerine, zarafet ve inceliğinin bir yansıması olan şu rubaiyi, o şecereye yazılması için söylemiştir:

آنرا که بود نور نبی در بشره
حاجت نبود به طول و عرض شجره
و آنرا که ز رخ نتابد این نور سره
شجره ندهد به غیره لعنت ثمره

² Eski adı, Fenâket ve Benâket olup Hocend ile Taşkend arasında ve Sır-Derya üzerinde bulunan bir yerleşim yeridir (Babür 2006: 841).

³ “Dört bağ/bahçe” anlamına gelen bu kelime, genellikle ortasında bir havuz bulunan ve patikalarla dört bölüme ayrılan bahçeleri belirtmek için kullanılmıştır (Babür 2006: 149).

⁴ Krş. رضوان الله تعالى عليهم اجمعين

Derisinde/cildinde Nebî'nin/Hz. Peygamber'in nuru olan kişinin, şecerinin uzunluğu ve genişliğine ne ihtiyacı olur. Yüzünde bu saf/temiz nur parlayan kişi, şecereye lanetin dışında başka bir şey vermez.

Sultan Hüseyin-i Baykara'nın Paha Bıçılmaz Lali: Hâce Nizâmü'l-mülk

Bir gün Sultan Hüseyin-i Baykara ve seçkin kişiler, feleğe benzeyen ve onun gibi yüce olan dergâhta/sarayda oturmuşlardı. Aralarında yüzük lali⁵nden söz açıldı. Güneş, feleğin Bedahşân madeninden la'l-i rummânîyi/kızıl lal taşını çıkardığı zamandan beri, hiçbir göz bu tarz bir lali görmemişti. Bununla birlikte o lal, bir koyunun kalbi gibiydi. Ayrıca onun üzerine 18 hükümdarın ismi yazılmıştı. Mîrzâ Bâbü'r-i Kalender: "Onu/lali, bir havanda ezin ve dostlar için macun yapın." dedi. Sultan Hüseyin Mîrzâ: "Benim saltanat dürcümde/kutumda, hiçbir sultanın hazinesinde bulunmayan bir lal vardır." dedi. Seçkin dostlardan biri: "Ey sultan! Bizim hiç işitmediğimiz o lalin ölçüsü/ağırlığı ne kadardır?" diye sordu. Hüseyin Mîrzâ, kendisine sorulan bu soruya: "Horâsân taşına/ağırlığına göre, tahminen 60 man/batmandır." şeklinde cevap verdi. Bu söylenene herkesin şaşırduğu an, birden Nizâmü'l-mülk görüldü. Sultan, mecliste bulunanlara: "Benim size tarif ettiğim lal, işte odur. Dünyanın hakikatsizliği ve hükümdarların vefasızlığı, böyle bir lali sonunda kehribara çevirmiştir." dedi. Sultan daima: "Nizâmü'l-mülk'ün büyük oğlu Kemâlüddîn Hüseyin⁶, benim sağ; küçük oğlu Amîdü'l-mülk ise sol gözümdür." demiştir. Şiiri hem çok güzel söyleyen hem de çok iyi bilen Kemâlüddîn Hüseyin'in oluşturduğu şiir sohbetlerinde, mecliste bulunanlar şiir üzerinde konuşup değerlendirmelerde bulunduklarında, ne zaman o söze başlasa, o an herkes ağzına sükût mührünü vurup susar

⁵ Metinde لعل بورك şeklinde geçen bu terkip, dipnotta zikredilen Türkçeye tercüme edilmiş nüshasında, nüsha farkı olarak "يوزوك لعلی" şeklinde verilmiştir. Biz, tercüme yaparken bu kullanımı tercih ettik.

⁶ Bâbü'r-nâme'de "sûfî" değil de "mutasavvıf" olarak nitelendirilen Kemâlüddîn Hüseyin-i Gâzürgehi'nin, Nevâ'î'nin tertip ettiği meclislerde yer alan diğerutasavvıflarla vecde gelerek sema ettiği bilinmektedir. Onun sema ediş usulünün diğerlerinden daha iyi olduğu belirtilmektedir. Sultan Hüseyin Mîrzâ adına Mecâlisü'l-uşşâk adlı bir eser kaleme almıştır. Eserde çok zayıf, ekseriyeti uydurma ve edebe uymayan sözler yer almaktadır (Babür 2006: 348).

ve onu can kulağıyla dinlerdi. Bu matla, onun ayağı bağı olarak Murgâb nehrinin⁷ kıyısından şehre getirildiğinde söylenmiştir:

بر پای بود بند و به ره سنگ جفایم
ترسم که جهد آتش و سوزد سر و پایم

Ayağım bağıydı ve yolumda cefa taşı vardı. Ateşin cehdinden/çabasından ve beni tamamen yakmasından korkuyorum.

Yine şu beyit de onundur:

ما آبگینه ایم و شویم در شکست تیز
آزرده گردد آنکه بود در شکست ما

Biz cam gibi olduğumuz için çabuk kırılırız. Bizim kırılmamızdan dolayı o, incinecektir.

Ayrıca Kâsım ismine söylenmiş olan şu muammâ da ona aittir:

تا سرو ناز قد تو از چشم شد نهان
سروی بر آمد از نم چشم به یاد آن

Senin serv-i nâz/dalları yana sarkan selvi gibi olan boyun gözden gizlendiğinde onun yâdıyla gözümün neminden/yaşından bir servi çıktı/yetişti.

Devlet İleri Gelenlerinden Bazılarının Katli

Nizâmü'l-mülk; onun iki oğlu; kız kardeşinin oğulları, İmâdü'l-islâm ve Nizâmü'd-dîn-i Gord; Hâce Abdulazîz; Hâce Mahmûdşâh-ı Ferahî; Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın kız torunu, Bedî'u'z-zamân Mîrzâ'nın Estrâbâd'da hâkim olan oğlu Muhammed Mü'min Mîrzâ; Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın Estrâbâd padişahlığını verdiği Hadîce Bigim'in Estrâbâd'a ordu sevk eden oğlu Muzaffer Hüseyin Mîrzâ⁸ ve Muhammed Mîrzâ'nın öldürülme sebepleri şu şekildedir:

⁷ Hezâre dağlarından çıkarak Merv'in yanından aşağıya doğru akan bir nehir (Babür 2006: 818).

⁸ Sultan Hüseyin Mîrzâ ve ile Hadîce Begim'in oğlu (Babür 2006: 818).

Muhammed Mü'min Mîrzâ'nın Hazin ve Yersiz Katli

Muzaffer Hüseyin Mîrzâ, Esterâbâd⁹ üzerine ordu sürdüğünde Muhammed Mü'min Mîrzâ¹⁰ ona karşı savaşmak için yola çıktı; ancak yakalandı. Ona ait olan bu matla, yakalandığı zaman söylenmiştir:

منم کز تیغ من بس بیشه خالی از غضنفر شد
فلک یاری نکرد ای دوستان دشمن مظفر شد

Benim kılıcım(ın korkusun)dan orman, aslan(lar)dan boşaldı. Ey dostlar! Felek bana yâr olmadı için düşman(ım) bana galip geldi.

O zaman Mîrzâ, Murgâb nehrinin kıyısında çadır ve otağ kurmuş oturuyordu. Muzaffer Hüseyin Mîrzâ, Muhammed Mü'min Mîrzâ'yı Herât'a gönderdi. Haber ulaştığında kadın-erkek, beyaz-siyah, yaşlı-genç bütün halk, Herât Çihâr-bâğ'ında bulunan Pül-i Sâlâr¹¹'a ona hoş geldin demek için geldiler. O şehzadeyi, İhtiyârüddîn Kalesi¹²'ni sağlamlaştırması/dayanaklı kılması için görevlendirdi. Kale dizdarı, Bibi Muhibb-i Cengî idi. Herât halkının bu hücumunu, Sultan Hüseyin Mîrzâ'ya ulaştırdılar. Sultan Hüseyin Mîrzâ, Hâce Nizâmü'l-mülk'e: "Herât halkı izdiham yaratmıştır, bunun çaresi nedir?" diye sordu. Hâce Nizâmü'l-mülk ona şöyle dedi:

لشکر بد عهد پراکنده به
رخنه گر ملک سر افکنده به

Kötü ordu, dağılmak üzereyken anlaşma yapılması iyidir. Ülkeye gedik açanın/zarar verenin başının eğik/boynunun bükük olması iyidir.

Mîrzâ'nın sarhoş olduğu bir anda verdiği emir üzerine, Bibi Muhibb-i Cengî'ye bir ferman yazdılar. Fermanda, buyruk ulaştığında ihmal edilmeksizin ve bahane aranmaksızın Muhammed Mü'min Mîrzâ'nın hemen yay ipiyle boğularak yokluk çilehanesine gönderilmesi/öldürülmesi, emredilmekteydi. Gece yarısı ferman ulaştı. Dizdar, emrin gereğini hemen yerine getirdi. Muhammed Mü'min

⁹ Hazer denizinin güneydoğu köşesinde yer almaktadır (Babür 2006: 773).

¹⁰ Bediüzzamân'ın oğlu (Babür 2006: 816).

¹¹ Herât'ta Kehdistân civarında bir mevki (Babür 2006: 824).

¹² İhtiyârüddîn Kalesi olarak da anılan Ala-Kurgan, Herât'ın kuzeyinde sağlam bir Hisar olup devlet hapishanesi olarak da kullanılmıştır (Babür 2006: 749).

Mîrzâ'nın öldürüldüğü haberi, sabahleyin şehirde duyulup yayıldı. Bu haber, sanki kıyametten haber veriyordu. Kadın-erkek bütün şehir halkı, mavi giymişlerdi. Taziye için Bâg-ı Zâgân¹³ yakınında bulunan Bâg-ı Nev¹⁴ de toplandılar.

Muhammed Mü'min Mîrzâ Hakkında Yazılan Mersiyeler

Horâsân şairleri, Muhammed Mü'min Mîrzâ hakkında çeşitli mersiyeler söylediler. Dönemin önde gelen şairlerinden olan Gülhanî-i Esterâbâdî'nin şu kıt'ası, o mersiyeler arasında şöhet bulmuştur:

بازار ظلم باز رواج دگر گرفت
ز ان کافری که مؤمن دین را شهید کرد

آنجا یزید آمد و کار حسین ساخت
اینجا حسین آمد و کار یزید کرد

Din müminini şehit eden bir kâfir, zulüm pazarını yeni bir şekilde tekrar oluşturdu. Orada Yezîd geldi, Hüseyin'in işini yaptı. Buradaki Hüseyin geldi, Yezîd'in işini yaptı.

Bağın ortasında, gölgesinde bin kişinin oturabildiği bir sanavber ağacı/çam (fıstığı) ağacı vardı. Gülhanî, sırtını o ağaca dayamıştı. Ayrıca şairler, o ağacın etrafında toplanmışlardı. Şairlerin en meşhurlarından olan Gavvâsî, kendi baş sarığı için bir mersiye söylemişti. Söylediği bu mersiye ise sarığının kıvrımına koymuştu/iliştirmişti. Gülhanî, Gavvâsî'ye: "Ey Gavvâsî! Sarığının kıvrımına koyduğun o boruyu, İsrâfil'den haykırır gibi haber verdiği için sarığının kıvrımından indir/çıkart." dedi. Bunun üzerine Gavvâsî, sarığının kıvrımından o mersiye indirdi/çıkardı. Bu mersiye matla beyti şu şekildeydi:

دلا ز گردش گردون بیمدار دریغ
نه يك دریغ که هر ساعتی هزار دریغ

Ey gönül! Tehlikeli/korkunç feleğin dönüşünden sakın. Bir kere değil, her saat bin kez sakın.

¹³ Herât'ta surların dışında, kuzey batı köşesinde, Şahrüh ile karısı Güherşâd Ağa tarafından yaptırıldığı söylenen ünlü bir bahçe (Babür 2006: 754).

¹⁴ Herât'ta bir bağ (Babür 2006: 754).

Gülhanî, bu matlaı okuduktan sonra, onu hicvetmek için şunu söyledi:

گیدی کس پاره زن زن جلب
زن جلب گیدی کس پاره زن

Gayretsiz kişi (hünsa/erkek kadın arası kişi), kadından bir parça (olup) kadın(ı) çeker. Kadın, kadından bir parça olan gayretsiz kişiyi çeker.

Bu beyitler söylenirken, her ne kadar insanın canını yakan/insana büyük bir acı veren matem olsa da halk gülmekten kırıldı; hatta yerlerde yuvarlandı. Bu arada Gülhanî, Gavvâsî'ye: "Ey eşek herif! Sen felek için mersiye söyledin, şehzade için değil. Diğer taraftan eğer Sa'dî-i Şîrâzî, Selmân-ı Sâvecî, Zahîr-i Fâryâbî, Hakanî-i Şîrvânî ve Enverî-i Ebîverdî yaşasaydı, asla bu şehzade için mersiye söylemezlerdi. Hatta onlar, bizim şiirimiz böyle bir şehzade için ne uygun ne de layıktır, derlerdi. Ancak ben bugün öyle bir matla söyledim ki, eğer bu şairler, bu zamanda yaşasaydılar arzulu bir gâşiyeyi/perdeyi can omuzuna; kulluk halkasını da ızan kulağına çekerlerdi." dedi. Orada toplanan şairler: "صدقنا و سلمنا / kabul ettik ve teslim olduk" sözünden başka bir şey demediler. Şairlerin o matlânın okunmasını istemeleri üzerine, Gülhanî yazdığı matlaı okudu:

آفتاب من به زیر خاک و من شب تا سحر
خاک بر سر می کنم تا آفتاب آید بدر

Benim güneşim toprak altında(dır). Güneşim yeniden doğsun diye geceden sabaha kadar başımın üzerine toprak saçıyorum.

Orada toplanıp da bu matlaı işiten şairlerin tamamı, nara atıp ah u figan ettiler. Hz. Âdem'in vefatından bu güne kadar hiçbir şair, böyle bir matla söylememiştir. (Bu) hakir (yani Vâsîfî), o zaman on üç yaşındaydım. Ben, Mevlânâ Emânî'ye: "Bu söylenen, ne anlamsız bir matladır." dedim. Mevlânâ Emânî ise bana: "Hey! Sen sus! Eğer susmazsan seni âleme rezil eder." dedi. Tam o esnada Gülhânî, Emânî'ye: "Ey Mevlânâ Emânî! Bu çocukcağız ne söylüyor?" dedi. Mevlânâ Emânî, Gülhanî'ye: "Sizin söylemiş olduğunuz bu matlânızı tarif ediyor ve onun ne hoş ve güzel söylendiğini belirtiyor." dedi. Bunun üzerine Gülhanî, Emânî'ye: "O, bu matlânın letafetini ve güzelliğini ne/nereden bilsin." dedi. Gülhânî'nin bu sözü üzerine Vâsîfî, diz çöktü ve Gülhanî'ye: "Sizin bu beytinizin letafetini ve güzelliğini bilmesem de, söylenişindeki eksikliği/kabahati bilirim ve anlarım." dedi. Vâsîfî bu sözü söyledikten sonra, orada bulunan

topluluk arasında bir kargaşa/gürültü çıktı. Vâsıfî, onlara: “Ey dostlar! Bana bir an olsun bakın/kulak verin ki, ben bu beytin eksikliğini size açıklayayım.” dedi.

Onun:

آفتاب من به زیر خاک و من شب تا سحر
خاک بر سر می کنم تا آفتاب آید بدر

Benim güneşim toprak altında(dır). Güneşim yeniden doğsun diye, gecedен sabaha kadar başımın üzerine toprak saçıyorum.

şeklindeki beytinin, bir kişinin söylediği:

من شب تا سحر قرآن می خوانم تا آفتاب آید بدر

“Ben gecedен sabaha kadar güneşin doğması için *Kur’ân-ı Kerîm* okuyorum.”

sözöyle/ibaresiyle aynı anlama geldiği, hoş tabiatlılar ve akıl sahipleri için gizli değildir/bilinendir. Bundan dolayı bu söyleyiş, hem manasızdır hem de açık bir şekilde hatalıdır. Vâsıfî’nin bu değerlendirmesi üzerine orada bulunanlardan biri: “Ey Mevlânâ Gülhanî! Sizin şehzadenin toprağını başınızın üstünden atmanız/saçmanız ne anlama geliyor? Siz, nebbaş/mezar soyucu musunuz ki şehzadeyi topraktan çıkarıyorsunuz?” dedi. Bunu söyleyince halk, ah u figan etmeye başladı. Gülhanî’nin hâli ise ölüme yakın bir duruma büründü. O sırada Vâsıfî: “Bu matlaı şu şekilde düzeltebiliriz.” dedi;

آفتابم زیر خاک و شب من خونین جگر
خاک بر سر می کنم تا آفتاب آید بدر

Güneşim, toprağın altında; gecem de kanlı ciğer (gibi). Güneş doğsun diye başıma toprak saçıyorum.

Gülhanî, Mevlânâ Sultan Alî-i Meşhedî için yazdığı kendi divanını koltuğunun altından aldı ve onu Vâsıfî’ye geleneğe uygun olarak hediye etti/verdi. Oturanların içinde Vâsıfî’ye çeşitli övgülerde bulundu. Bu durum bile onun rüsvalığını/utancını gösteriyordu.

Kıvâmuddîn Nizâmü'l-mülk-i Hafî'nin İki Oğlunun Korkunç Katli

Hükümdar, Muhammed Mü'min Mîrzâ olayından sonra Nizâmü'l-mülk'e kinlendi. Onu, ona bağlı olanlarla birlikte Herât'ta bulunan İhtiyârüddîn kalesine gönderdi. Bir ay sonra Mîr Abdülhâlik ibni Emîr Firûz Şâh'a: "Nizâmü'l-mülk'ün iki oğlunun kale içinde boynu vurulup derisi yüzülsün, postuna saman doldurulsun. Nizâmü'l-mülk'ün Pul-i Dervâze/Dervâze köprüsü üzerinde derisi yüzülsün. Nizâmüddîn-i Gord ve Abdulazîz'in de postu köprü'nün ayağında yüzülsün. İmâdü'l-islâm'ın derisi, Bâzârü'l-mülk'ün başında; Hâce Mahmûdşâh-ı Ferahî'ninki ise Çârsû'nun başında yüzülsün." diye bir ferman geldi. Bu fermanın geldiği gün ben fakir (yani Vâsîfî), babamla birlikte kalededim. Sabah namazını kılmış, zikir çekmekle meşgul olan Hâce Nizâmü'l-mülk'ün eline bu fermanı verdiler. Fermanı okuduktan sonra yüzünü göğe çevirip öyle bir ah çekti ki kalenin duvarları titredi. Oğullarını çağırıp fermanı, onların ellerine verdi. Fermanı okuyan her iki oğlu da bayıldı. Hâce Nizâmü'l-mülk, oğullarına: "Ey babasının canları! Emîrü'l-mü'minîn Hüseyin ve Kerbelâ çölünü, Hz. Hüseyin'in akraba ve çocuklarından şehit olan 72 kişinin ve peygamberlerin hâllerini ki ¹⁵ و يقتلون ایتمای یوفی ¹⁶ الصابرون اجرهم بغير حساب" ayetini hatırlayın ve göz önünde bulundurun. Gönülsüz ve tahammülsüz olmayın, sabredin ve sevap kazanın. Ayrıca ¹⁶ ایتمای یوفی ¹⁶ الصابرون اجرهم بغير حساب" ayetinin derecesine ulaşın." dedi. Büyük kardeş: "Kardeşimin öldürülmesini görmeye takatim olmadığı için Allah ilk önce benim canımı alsın." dedi. Küçük kardeş feryat ederek ağabeyine: "Siz büyük olduğunuz hâlde takat getiremiyorsanız/dayanamıyorsanız, ben bu küçük hâlimle buna nasıl dayanayım." dedi. Kısaca belirtmek gerekirse her biri kendini diğerine siper ederek onu korumaya çalıştı. Sonunda, her ikisi de öldürülüp derisi yüzüldükten sonra postlarına saman dolduruldu ve Melik dervâzesine/Melik adlı büyük kapıya asıldı. Meşhurdur ki, bunların düşmanı olan Hâce Efdal'in oğlu, gayet/oldukça endamsız bir adamdı. Atına bindi; şehrin büyük dervâzesinden/kapısından girdi; ölüleri seyretti ve dışarı çıkıp gitti. Horâsân'ın zariflerinden Şâdî-i Gûyende'nin orada olan oğlu, ona: "Hey!

¹⁵ Âl-i İmrân suresi, ayet 21, terc.:Haksız yere peygamberleri öldürenlere...

¹⁶ Zümer suresi, ayet 10, terc.: Yalnız, katlananlara ödülleri sonsuz olarak ödenecektir.

Ne bakıyorsun? Onların saman dolu vücutları/bedenleri dahi senden daha iyidir.” dedi.

ای دوست بر جنازه دشمن چو بگری
شادی مکن که با تو همین ماجرا رود

Ey dost! Düşmanın cenazesinin yanından geçtiğinde mutlu olma! Bu macera, her an sana da uğrayabilir.

Ancak Mahmûdşâh-ı Ferahî'nin öldürülmesini, halk çok uygun görmedi. Hatta bundan dolayı padişahı kınadılar ve ona birçok serzenişte bulundular. Çünkü onun keremi, cûdu/cömertliği, sehâveti/el açıklığı ve yiğitliği, ümmet-i Muhammed içinde kimsede yoktu. Ferah vilayetinde tellallar, her ikindi namazında: “Misafir ve garipler nerededir? Gariplerin tamamı, akşam namazına kadar Hâce'nin Peştû köyündeki evinde hazır olsunlar. Her gece, en az 10 çeki arpanın, misafirlerin hayvanlarına verilmesi kararlaştırıldı.” diye bağırırdı. Hatta bu durum/âdet, o yörede çok meşhurdu.

Babası Hüseyin-i Baykara ile Ters Düşen Bedîu'z-zamân Mîrzâ'nın Hâce Mahmûdşâh'ın Evine Konuk Olması

Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın büyük oğlu Bedîu'z-zamân Mîrzâ, babasıyla ters düştüğü bir vakit, Hâce Mahmûdşâh'ın evine konuk oldu. Hâce Mahmûdşâh, evinde olmadığı için Mîrzâ buyur edildiği misafirhaneden kalkmak istedi. Ancak hane halkı, onun önüne iki bin tabak mâhîçe/et yemeği getirip ikram ettiler. Etraftan gelerek burada toplanan halk, bu duruma çok şaşırmışlardı. Ancak ben fakir (yani Vâsîfî), Hâce'nin vefatından sonra Sîstân vilayetine gidiyordum. Hâce Mahmûd'un evine vardım. Hâce Mahmûd'un bütün önemli işlerini yapan Süleymân adında bir vekili vardı. O, bana dedi ki: “Bedîu'z-zamân Mîrzâ misafir olduğunda gereken her şeyi ben yapmıştım. Onun hüviyeti şöyleydi: “Hâce Mahmûd'un Peştû isimli köyünde bin ev vardı. Bedîu'z-zamân Mîrzâ'nın geldiğini işittiğim zaman her eve hem iki tabak mâhîçe/et yemeği yapmaları hem de gerekli olan başka şeyleri hazırlamaları için haber gönderdim. Padişah köye girdiğinde, evin damına/çatısına çıkılıp bir davul çalınacaktı. Davulun sesi duyulduğunda, bütün mâhîçeleri/et yemeklerini aynı anda

getireceklerdi. Bu davranışı bilmeyenler, tabii olarak buna şaşıracaktı.” Hâce Süleymân: “Bundan daha garip ve şaşılacak bir hikâye anlatayım da dinleyiniz.” dedi.

Iraklı Bir Hâcezâde'nin Hâce Mahmûdşâh'ın Huzuruna Gelmesi

Bir gün sizin oturduğunuz yerde, Hâce oturmuştu. Bu fakir (yani Hâce Süleymân), onlarla karşılıklı satranç oynuyordum. Misafirhanenin kapısından içeri yakışıklı bir genç/yiğit girdi. Onun peşinden, kılıcı ve sadağı/yayı olan bir sipahi de içeri girdi. İkisi birlikte, Hâce'nin karşısında ayakta durdular. Hâce, onlara baktı ve: “Oturunuz.” dedi. Onlar, Hâce'nin isteği üzerine oturdular. Biraz sonra bavrurçılar¹⁷, sofra bezlerini getirdiler. Kalabalık bir topluluk vardı. Hâce: “Yemeği, önce o genç/yiğit ve sipahinin önüne koysunlar.” dedi. Herkes önlerindeki yemeğe el uzattı; ancak o genç/yiğit elini yemekten çekti. Gencin bu davranışı üzerine Hâce, ona: “Açıkça söylemek gerekirse bu yemekte hiçbir şüphe yoktur. Çünkü biz, çiftçiyiz. Çiftçilikte de çok titiziz/ihtiyat sahibiyiz.” dedi. Genç/yiğit, bu sözleri işitince, gözlerinden yaş aktı:

ژاله از نرگس فرو بارید و گل را آب داد

وز تگرگ روح پرور مالش عتاب داد

[Hüsrev-i Dihlevî/Dîvân]

Çiy tanesi, nergisten yağdı ve gülü suladı. Canı besleyen doludan hünnap meyvesi verdi.

Genç/yiğit, Hâce'ye: “Ey Hâce! Benim garip bir hâlîm var. Eğer emir buyurursanız onu size arz edeyim.” dedi. Hâce, eline bir bıçak aldı. Mecliste bulunanların tamamı da bu hâl üzere oldu, yani her biri eline bir bıçak aldı. Genç/Yiğit: “Ey Hâce! Ben, Irak'tan bir hâcezâdeyim. Hükm-i İlâhî/takdir-i İlâhî, hatalı bir iş yaptım/bir suç işledim. Sarhoşken iki kişiyi öldürdüm. Onların kanlarının, şeriat gereği benim üzerimde olduğunu ispat ettiler. Defalarca padişah ve Irak'ın ileri gelenleri, sulh/arayı düzeltmek ve diyet/kan parası için gayret gösterdiler; ancak sulhu ve diyeti kabul etmediler. Bunun üzerine beni, bir kişiye verdiler.

¹⁷ Hükümdar sarayında mutfakta çalışanlara özgü ve bekâvulluktan aşağı derecede bir rütbe (Babür 2006: 638).

O kişi, benim kaçmama izin verdi. Ben, kaçtıktan sonra Horâsân'a geldim ve orada Emîr Muhammed Burunduk Barlas¹⁸'a hizmetçi oldum. Takdîr-i İlahî, altı ay sonra birden bire ortaya çıkan bu genç, Irak'tan bana mahkeme kararını bildiren bir yazı/belge getirdi. Böylece kendi davasını bana ispat etti. Ayrıca kan parasına/diyete de razı oldu. Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın evindeki emirler, kendisinin ona beş bin tenge vermesini ifade ettiler. Ancak, her alçak/aşağı kişinin huzurunda el açmak bana uygun gelmedi. Bunun üzerine bir kişi, bana: "Bu müşkül işi, ancak Hâce Mahmûdşâh-i Ferahî'nin indinde çözebilirsin." dedi. Bu gençten/yiğitten çok diyet istediler, o da buna razı oldu. "Bundan sonra hâkim sizsiniz." dedi.

Bunu işiten Hâce Mahmûd, tebessüm etti ve: "Ey Hâcezâde! Ben bir köylüyüm. Tarlamı sürüp ona tohum ekiyorum ve o tarlada yetişen ekini biçiyorum. Akabinde ondan elde ettiğim mahsulü, fakir ve miskinlere/yoksullara dağıtıyorum. Siz benden Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın sarayında bulunan güç ve kudret sahibi emirlerin bile üstesinden gelemedikleri önemli meselenizi çözmemi istiyorsunuz, bunu ben nasıl çözeyim?" dedi. Bunun üzerine o genç/yiğit, ilkbahar bulutu gibi ağlamaya/gözyaşı dökmeye başladı. Hâce Mahmûd, güldü ve ona: "Ey Hâcezâde! Lütfen yemeğinizi yiyiniz. İnşallah sizin bu önemli işiniz halledilecek/çözülecek." dedi. Bunun üzerine yemeklerini yediler. Yemekten sonra Hâce Mahmûd, kendi divan üyelerini topladı. Önüne mürekkep hokkasını koyan Hâce Mahmûd, eline bir kalem aldı ve onunla yazmaya başladı. O kadar çok yazdı ki, divan üyeleri, ona: "Efendimiz! Yazınız haddinden fazla olmadı mı?, Bir hesap yapsak." dediler. Hâce Mahmûd: "Ey filan! Şaşılacak/görülmemiş bir iş yaptın mı? Bizi, cömertlik vadisinden uzaklaştırıp attın ve zor duruma düşürdün/üzdün. Şimdi kızıp öfkelenim. Onun eteğini ve kucağını doldurmak istiyorum; ancak bunu yaptırmadınız." dedi. Hesapladılar ve elli bin tenge olduğunu buldular. On beş bin tengeyi, kan parası/diyet için ayırdılar. Beş bin tengeyi, muhasıl/mejdana getiren için; beş bin tengeyi ona yol arkadaşı olup gelen beş hizmetçi için belirlediler. Kalan yirmi beş bin tengeyi de birkaç gün Herât'ta gezip dolaşması ve daha sonra vatanına geri dönmesi için o gence/yiğide teslim ettiler.

¹⁸ Sultan Hüseyin Mîrzâ'nın emirlerindendir (Babür 2006: 815).

Hâce Mahmûdsâh ile Oğullarının Vâsıfı'ye Taltifi

Hâce Mahmûdsâh'ın üç oğlu vardı. Onların en küçüğünün adı, Hâce Efdal'di. O [Efdalüddîn-i Kâşânî] öyle bir şöhrete sahipti ki Horâsân'ın dört yüz köyünde bile onun güzelliğine ve letafetine muadil bir kimse yoktu. Özellikle nestalik hattı, çok güzel yazardı. Nitekim hiç kimse, onun hattı/yazısı gibi bir hat/yazı yazamazdı. Mevlânâ Sultan Alî'nin mücevher kutusundaki şu kıt'ayı o nakletmiştir:

گر عرض کند سپهر اعلیٰ
فضل فضلا و فضل افضل

از هر ملکی به جای تسبیح
آواز آید که افضل افضل

Eğer yüce gökyüzü, fazl-ı fuzela/fazılların fazlını ve fazl-ı Efdalı/Efdal'in fazlını arz ederse, her mülkten tesbih yerine efdal efdal avazesi gelir.

Bu kıt'ayı Mevlânâ Sultan Alî'nin huzuruna getirdiklerinde o kıt'anın kendisinin mi, yoksa başkasının mı olduğuna çok şaşırdı.

Bu fakiri (yani Vâsıfı'yi), Ferah¹⁹'ta kırk gün misafir ettiler. Bu süre içerisinde, hükümdarların âdetlerinde bile görülmeyen hizmet ve ikramda bulundular. Kırk gün sonra, Vâsıfı'ye gitmesi için izin verdiler. Verilen izin üzerine oradan ayrılan Vâsıfı'ye, dizginli ve eyerli bir at verdiler ki, gün eşhebinden/kır atından gecenin edhemine/kara donlu yağız atına kadar felek merasında otladığından beri cihan çimenliğinde çok hızlı koşan böyle bir at asla görülmemiştir. Hatta Vâsıfı'nın erkek kardeşi ve öğrencisi için de dizginli ve eyerli birer at vermeyi uygun gördüler. Ayrıca elbise ve ayakkabı vermeyi de uygun görüp hediye ettiler. Ferah'tan yarım fersah uzaklıktaki Kârvângâh'a kadar bizlere yoldaşlık ettiler. Oraya ulaştığımızda oturup bizlerle birlikte yemek yediler. Bu fakirle (yani Vâsıfı'yle) vedalaştılar ve geri döndüler. Ancak biraz mesafe katettikten/aldıktan sonra büyük kardeş tekrar geri döndü ve bize: "Bizim, bir kişiyi/misafiri gönderdiğimiz zaman, onunla musafaha etme/el sıkışma âdetimiz vardır." dedi. Koltuğunun altından, bükülmüş bir kâğıt çıkardı ve benim elime verdi. Ortanca ve küçük

¹⁹ Amu-derya'nın güneyinde bir mevkiinin adı (Babür 2006: 774).

kardeşi de aynı şekilde kardeşim ve öğrencimle musafaha eylediler/el sıkıştılar. Onlar yanımdan ayrıldıktan sonra biz, bize verdikleri altınları hesapladık. Yedi yüz tenge idi. Bu çeşit zenginlik ve cömertlik, sadece Hâtem-i Tâî'de görülmüştür.

II.

Bu bölüm, “*Büyük Sultan Küçüncü Han’ın Veziri Hâce Yûsuf-ı Melâmetî ile Bu Hakirin [Vâsîfî’nin] Münazarası*” başlığını taşımaktadır (bak. Vâsîfî 1349: I/45/55). Burada Sultan Küçüncü Han’ın veziri Hâce Yûsuf-ı Melâmetî’nin evinde oluşturduğu ve Semerkand’in ileri gelenlerinin katıldığı bir meclisten bahsedilmektedir. Ayrıca bu meclisin hüviyeti hakkında bilgi verilmiş, meclise katılanlar arasında gerçekleşen edebi sohbet ve yapılan tartışma dile getirilmiştir. Hatta oluşturulan bu meclisin dağılmasından sonra gelişen olaylara da yer verilmiştir.

Hâce Yûsuf-ı Melâmetî’nin Evinde Yapılan Edebî Meclis

Akşam namazı vaktinde, Çâkerdîze mezarlığında metfun olan Uluğ İmam Ebû Mansûr-ı Mâturîdî (Allah ona rahmet eylesin)’nin kabrinin başındaki mescitte gönlü kırık ve yaralı bir şekilde/hâlde oturuyordum. Çok özlediğim dostlarım ve vatanım Herât’ı bir yandan yâd ediyor bir yandan da ciğer kanımdan oluşan elem gözyaşları döküyordum. Ahımın dumanının oluşturduğu alemi/sancağı, o büyük ve yüce şahsın kabrinin başından yükseltip, [Hâfız-ı Şîrâzî’nin] şu can yakan parlak beyitleri[ni], tekrar tekrar okuyordum:

نماز شام غریبان چو گریه آغازم
به مویه های غریبانه قصه پردازم
به یاد یار و دیار آنچنان بگیرم زار
که راه و رسم سفر از جهان پر اندازم

Akşam namazı vakti olduğunda anne-babadan, eş dosttan, sevgiliden ve vatandan uzakta bulunduğu için yürekleri sıla özlemiyle yanıp kavru lan garipler gibi ağlamaya başlasam ve ah u feryat edip/ağlayıp yüksek sesle bağırarak gariplere uygun kıssa anlatsam. Dost ve arkadaşlar ile vatani/memleketi yâd ederek öyle bir ah u figan eylesem/ağlasam;

sefer/ayrılık yolunu ve usulünü tamamen bu dünyadan/yeryüzünden kaldırsam.

Ansızın bir kişi, Vâsıfî'nin yanına geldi ve ona: "Sizi, Hâce Yûsuf-ı Melâmetî çağırıyor. Onun evinde, Semerkand'ın fazılları/bilginleri ile ileri gelenleri bir araya gelip toplandılar ve sizin oraya teşrif etmenizi bekliyorlar." dedi. Hâce Yûsuf, âlemin sığınağı büyük hakan Küçkuncü Han'ın güç ve kudret sahibi veziri idi. Vezirlik atına biner ve naiblik/vekillik meydanında dolaşırdı. Onun evine geldim. En yüce cennet gibi süslenip donatılmış, her tarafta huri gibi bir güzelin oturduğu, gümüş gibi beyaz ve parlak tenli sakilerin, imbikten geçirilip süzölmüş saf şarabı süslü kadehlere doldurduğu, tuzlu fıstıklar/tatlı dudaklar mezesinin/çerezinin şirin/tatlı gülüş şekerleriyle birleştirildiği bir meclis gördüm.

Vasifi'nin şiiri:

جام زر را ساقیان از لعل زیور ساختند
دختر رز را ز چین شیشه معجر ساختند

Sakiler, altın kadehi lal taşı ile süslediler. Üzümün kızını/şarabı, şişenin kıvrımıyla kapattılar/örttüler.

Meclisi süsleyen ay yüzlüler, ya sihirbaz/hokkabaz gibi yanan ateşi saf su içine girdirip çıkarmaktaydılar ya da ümitsiz âşıkların ciğer kanından beyaz tenli şirin dudaklara numuneler göstermekteydiler. Sürahilerin acı gözyaşından dolayı kadehlerin dudakları gülmekten/mutluluktan bir araya gelmiyordu. Hatta kadehler, sürahinin böylesine mutlu bir mahfilde gözyaşı dökmesine şaşırıyordu. Diğer taraftan cennet gibi olan bu işretgâhta teflerle alkış tutanlar, çengin kendi sinesine ah u figan ile vurmasına hayret ediyorlardı. Ayrıca şarabın üzerindeki kabarcıklar, kadehin bir dikişte içilmesi gerektiğini göstermekteydi.

اشارت است که لاجرعه نوش ساغر می را
آن حباب نگون گشته از شراب بر آید

Şarap kadehini bir dikişte içiş, ters kabarcıkların oluşumuna ve şarap kadehini içişe işaret eder.

Hoş endamlı ve şirin sözlü dostlar ile ay yüzlü ve kutlu hasletli arkadaşlar, sohbetin tertibini zarif bir şekilde oluşturdu. Meclisi, en yüce cennetin kıskanacağı bir tarzda düzenlediler/hazırladılar. Hâce, mecliste bulunanlardan irticalen şiir söylemelerini istedi. Bu istek üzerine mecliste hazır bulunanlar da ondan daha iyi ve güzelinin yazılmasının mümkün olmadığı yetkinlikte irticalen çeşitli şiirler söylediler. Irak ve Horâsân'ın ileri gelenlerinin/önemli bilginlerinin en üstünü olan Mevlânâ Kuteylî, yanına gelip kulağıma: "Bu Hâce, bizi rezil ve rüsva edip bu topluluğun nazarından düşürdüğü için şimdi biz onun huzuruna çıkacak gücü kendimizde bulamıyoruz." dedi. Ben de ona: "Siz, biraz sabredin ve sakın acele etmeyin. Çünkü Yüce Hâce, giydiği ilim elbisesini üzerinden çıkardı ve cehalet karanlığına büründü. Bundan dolayı onun utanmasını gerektirecek, bizim de ona hücum etmemize sebep olacak bir iş yapmasını bekleyelim. Siz de biliyorsunuz ki, "Eğer cahili, altından yaparsan, o makadının deliğini pirinçten ister." atasözü meşhurdur, dedi. Tam bu esnada, Tûnî mahlasını kullanan ve şiir yazma ve söylemede çok kötü olan bir kişi; benden şiir ıstılah ve kaideleri, aruz, kafiye ve şiire dair bazı sanatlarla ilgili çeşitli sorular sordu. Ben de onun bu sorularına karşılık ona cevap verdim. Vâsîfî, o esnada bu durumla ilgili olarak irticalen şu beyti söylemiştir:

ای که تو تونی تخلص می کنی
شعر را از ما تفحص می کنی

Ey Tunî mahlasını alan (kişi)! Şiiri bizden sorup sorguluyorsun.

Bunu işiten Hâce şöyle dedi:

چون تو می دانی که مرد عاجز است
از چه معنی این تجسس می کنی

Sen, aciz bir kişi olduğunu bildiğin hâlde niçin bu durumu araştırıyorsun.

Bu duruma gayriihtiyari gülen Vâsîfî ise şöyle demiştir:

بارک الله که کرمها کردید
خویش را بیهده رسوا کردید

Barekallah/Allah mübarek etsin! Siz cömertlik gösterdiniz. Boş yere kendinizi rezil ve rüsva kıldınız.

Hâce, Vâsıfî'ye itiraz ederek: "Tûnî, sizin bu kadar eleştirmenize neden olacak ne yaptınız?" dedi. Vâsıfî, Hâce'nin bu sorusu üzerine: "Ey efendimiz! Şairler arasında şiirde en kusurlu ve hatalı kullanım olarak görülen yanlış kafiye oluşturdu." şeklinde cevap verdi.

Kısaca belirtmek gerekirse bu durum karşısında Hâce, çok perişan oldu ve saçmalamaya başladı. Hatta kendi ayıbını/kusurunu, itiraz elbisesiyle örtmek/kapatmak; kötülük ateşini de gazap rüzgârıyla alevlendirmek istedi. Kendi haysiyeti ve onurunu, zillet toprağına döktü. O meclise, ayrılık/perişanlık taşı düştü ve orada bulunan herkesi bir köşeye fırlattı/farklı bir düşünceye sevk etti. Orada bulunup ilime talip olanların ve fazilet sahibi kimselerin tamamı, toplantı yerinden dışarı çıkıp bana itiraz ederek şöyle dediler: "Bu kadar acizlik ve tahammül; rezillik ve aşağılık alametidir. Yûsuf mertebesinin/derecesinin ne kadar melametliğe ulaştığı ve onun indinde/nezdinde fazilet ehlinin itibarının ne olduğu malumdur."

Şiir:

گر بی هنر به مال کند فخر بر حکیم
کون خرش شمار اگر گاو عنبر است

Eğer hüneri olmayan (kişi), sahip olduğu maldan dolayı filozofa karşı övünse gâv-ı anber/gâv-ı bahrî²⁰ olsa da eşek sayılır.

Vâsıfî: "Ey müşfik dostlar! Ey sevgili arkadaşlar! Sizin göstermiş olduğunuz tavır/davranış, lütuf ve kereminizdir. Ancak benim isteğim, Semerkand şehrinde bir müddet bulunmak/kalmaktır. Ayrıca şunu da ifade edeyim ki benim arzum ile sizin hayalinizde olan muamele arasında bir farklılık görülmektedir." dedi. Daha sonra her birimiz bir tarafa dağıldık. Ben kendi çilehanem olan evime geldim. Yalnızlığa gömüldüğüm evde hüznümlendim, gamlandım ve can yakan/acı gözyaşı döktüm. Bu haldeyken, durumuma uygun olan şu beyitleri söyledim:

شبهها نه کواکب است بر چرخ نگون
آن نیست شفق کزو افق شد گلگون
کز درد من غریب دارد گردون
رخساره پر از سرشک و دامن پر خون

²⁰ Geceleri, Türkçe şimşir taşı olarak bilinen "şebçerağ" ile sâhile çıkan ve orada onun etrafa yaymış olduğu ışığın altında otlayan bir çeşit efsanevî öküz veya aygır.

Geceler, kahpe felek üzerinde dokuz yıldızdır. Ondan daha gül renkli/kızıl şafak yoktur. Benim derdimden dolayı yüzü gözyaşı, eteği kan dolu olan felek garip olmuştur.

Vâsîfî'nin Meclisten Ayrılmasından Sonra Cereyan Eden Olaylar:

Vâsîfî'nin Hâce Yûsuf-ı Melâmâtî İçin Yazdığı Bir Hicviye

Evdeyken, daha önce ileri gelenler/bilginler ve şairler tarafından hiç denenmemiş ve görülmemiş bir tarz ve üslupta Hâce Yûsuf-ı Melâmâtî'yi hicvetmek aklıma geldi. Yazılacak bu hiciv, hem görünürde methediyor hem gayet latif hem muamma tarzında hem de ifadesi zayıf ve ahenksiz olsun istedim. Biraz düşünüp tahayyül ettikten sonra şu hiciv manzumesini kaleme aldım:

هست در سلسله خاقانی

مهرداری که ندارد ثانی

چون کلامش به ظرافت آمیخت

از دهانش گهر بی حد ریخت

فخر آفاق بود زو شده فاش

مردمی و کرم و حسن معاش

با من دلشده زار دژم

خوب شد عاقبت از روی کرم

چون کنند اهل سخاوت زر بخش

هست بیش از همه آخر در بخش

هست او خیر دگر در ره دین

که نبینی گره او را به جبین

از سر لطف معین فقر است

که گشاده رخس از عین عطاست

فطرت او چو بلند افتاده
خلق را جمله پسند افتاده

کرد اول اگر انگیز جفا
آخر آماده شد از بهر وفا

هست چون کوه ز بس حلم و وقار
ز آن از روی زمین راست قرار

دور آخر مه نو هست مگر
ز رخ او که چنین شد لاغر

Hakanlık silsilesinde, ikincisi olmayan mühür sahibisin.

Onun sözü, zarafet ve incelikle karıştı. Onun ağzından sayısız inciler döktü.

Ufukların övücü idi. İnsanlık, cömertlik ve rızkın/geçimin güzelliği ondan tezahür etti/aşikâr oldu.

Benimle ah u figan eden ve üzgün olan âşık, sonunda senin kerem ve cömertliğinden dolayı iyi ve güzel oldu.

Cömert kişiler altın bahşettiğinde onun bağışı herkesten daha çoktur.

O, din yolunda diğerlerinden daha hayırlıdır. Nitekim sen onun suratının düşük/kaşının çatık olduğunu göremezsin.

O fakirin size gösterdiği lütfundan ve güler yüzlülüğü bağışlayıcılığındandır.

Onun fitratı yücelip değer kazanmıştır. Ahlakı ise tamamen beğenilecek şekildedir.

Önce cefa verirse de daha sonra vefa için hazır olurdu.

Hilm ve vakarının yeterliliği dağ gibidir. Bundan ve ondan dolayı zemin doğru karar vermiştir.

Ahir zamanda/son dönemde yeni ay vardır. Meğer onun yüzünden dolayı zayıf kalmıştır/olmuştur.

Toplam 21 beyitten oluşan bu şiiri hatırlayan Vâsîfî, buraya kısaltarak almıştır.

Mısra:

در خانه اگر کس است يك حرف بس است

Eğer evde bir kimse varsa bir söz yeter.

Vâsîfî'nin Hicviyesine Hâce Yûsuf-ı Melâmetî'nin Tepkisi ve Taltifi

Sabahleyin yazmış olduğum bu şiiri alıp Hâce Yûsuf-ı Melâmetî'nin huzuruna/yanına gitmek için yola çıktım. Ancak ben (yani Vâsîfî), Hâce'nin huzuruna gelmeden önce Semerkand'ın fazıllarının/bilginlerinin önde gelenlerinden biri olan Mevlânâ Muhammed-i Peragli, gece gerçekleşen olayı işittiği için onu eleştirip yargılamak ve ona kızıp eziyet etmek amacıyla Hâce'nin yanına gelmiş, ona yeteri kadar cefa edip sıkıntı vermiş; hatta onun birçok hata ve yanlışını da bizzat göstermiş. Ayrıca ona: "Eğer sen, filan kişinin senden özür dilemesini istersen, şüphesiz kendi günlüğünün sayfalarında yer alan bu kötü namını yok etmen/temizlemen gerekir." demiş. Bu arada ben, Hâce'nin huzuruna geldim. Hâce, bana tarif edilemeyecek bir şekilde izzet ve ikramda bulundu. Özür talebini zarifane bir şekilde dile getirdi. Ben (yani Vâsîfî), ona: "Bu kabalık ve nahoşluk/tatsızlık, bu aciz ve hakir tarafından oluşturuldu." dedim. Özür dilemek için [yanında bulunanların övgüsü hakkında] şu birkaç beyit aklıma geldi. O beyitlerin yazıldığı kâğıdı elime aldım ve okumağa başladım. Tam o esnada, bir kişi, hediye etmek amacıyla Ermekli birini Hâce'nin huzuruna getirdi. O övgü şiirini okumam bitince, Hâce huzuruna getirilen o Ermekli kişiyi, benim önüme gönderdi ve bana şöyle söyledi: "Bu kişi, kısa zamanda söylediğiniz bu bedi/güzel şiirinizin ödülü olsun." Bunun üzerine ben, bana verilen Ermekli kişiyi yanıma alıp Hâce'nin huzurundan ayrıldım ve medresedeki odama gittim. Ben oradan çıkıp gittikten sonra, Semerkand'ın önde gelen âlimlerinden olan Mevlânâ Muhsin-i Şîrvânî, Hâce'nin huzuruna gelip Horâsân ve Mâverâünnehir âlimlerinden birini kesin olarak sahipleneceksin ve evine misafir olarak davet edeceksin, daha sonra bu şekilde kabalık ve nahoşluk edeceksin, bu reva mı? diyerek

onu çok kınadı; hatta azarlardı. Hâce ona: “Doğru söylüyorsunuz. Ancak siz gelmeden önce buraya Vâsıfı gelmişti. Bu acizden özür dilemek için ve övgü sadedinde yazmış olduğu birkaç beytini çıkardı ve huzurunda okudu. Bu edebî ve güzel şiirine karşılık ona bir Ermekliyi hediye edip onu huzurumdan gönderdim.” dedi. Mevlânâ Muhsin, ondan o övgü şiirini istedi.

Mecliste hazır bulunanların nakletmesine göre: Mevlana Muhsin-i Şîrvânî, yaklaşık olarak beş beyit okuyup altıncısına ulaşmadan yeniden matla beytinden başlayarak bir bir beyitleri tekrar okumaya başladı, güldü ve şaşırdı. Sonra: “Horâsân vilayetinin viran olmamasının sebebi, bu hüviyette ve yetenekte olan kişilerin buradan yetişmiş olmasıdır.” dedi. Hâce, Mevlânâ Muhsin’e niçin güldüğünü sordu. Mevlânâ Muhsin, Hâce’nin kulağına: “Bu şiir, görünürde medih/övgü; ancak anlam olarak hiciv/yergidir. Şu ana kadar hiç kimse bu tarzda bir şiir söylememiştir.” dedi. Hâce, kendisi için hiç uygun olmayan bu durumu ve davranışı zihnine yerleştirdi, hatta kazıdı. Ayrıca kendisine karşı sergilenen bu tavır üzerine perişan olan Hâce’nin, tehditkâr sözler söylediği ve korkunç hikâyeler anlatmaya başladığı söylenmiştir. Hâce’nin sergilemiş olduğu bu davranış ve tavır karşısında Mevlânâ Muhsin, ona; “Sizin kopardığınız bu gürültü, diğer bir hatadır. Çünkü sizin bu durumunuz, hem bu hicvin şöhret bulup yayılmasına hem de sizin rezil ve rüsva olmanıza sebep olur. Eğer beni dinlerseniz, ona bir insana yakışacak tarzda çeşitli elbise ve bazı masraflarını karşılaması için biraz para gönderin. Ona karşı gerçekleştirdiğiniz bu hareketinizle de onu utandırın.” dedi. Bu söz, Hâce’ye oldukça makul geldi. Daha sonra Hâce, çok kaliteli bir kıyafet ve 100 Hani para ile maiyetindeki hizmetçilerinden birini, medresede bulunan Vâsıfî’ye gönderdi. Vâsıfî, Hâce tarafından kendisine gönderilen bu hediyeler karşısında çok utandı ve mahcup oldu. Oluşan bu durumu yok etmek ve güzel fıtratlı Hâce’den özür dilemek için Vâsıfî’nin aklına parlak/güzel bir kaside yazmak geldi. O Hâce, mühürlük mansıbına sahipti. Vâsıfî, Mevlânâ Kâtibî’nin Mîrzâ Baysungur methi hakkında söylediği “engüşterîn” redifli kasidesine nazire söylemeye karar verdi. Vâsıfî’nin bu düşünceden hareketle yazmış olduğu kaside, şu şekildedir:

تا شد از نام شریف نامدار انگشترین
بر ممالک یافت دست اقتدار انگشترین

می کشد بر پشت سنگ از بهر قصر دولنت
زان شده خم چون فلک در زیر بار انگشترین

از پی انگشت قدرت خواست دوران خاتمی
شد نگین مهر [و] سپهر زرنگار انگشترین

غور در بحر گفت خواهد کند غواص وار
بهر لنگر سنگ ازان دارد به کار انگشترین

منشعب گردیده دریای گفت بر پنج شاخ
بسته پل از سنگ بر [یک] جویبار انگشترین

بر لب بحر گفت باشد عجب کز تشنگی
در دهان دارد عقیق آبدار انگشترین

حلقه اش نون است [و] آن انگشت را ذو النون صفت
در درون دارد عجب زار و نزار انگشترین

دارد از دست تو انگشت تحیر در دهان
ز آنکه دید انعام عامت بی شمار انگشترین

صورت نام عدویت بر نگین شد تا رقم
کرد روی خود سیه از رشک و عار انگشترین

از سیه روئی اگر خواهد خلاصی گو بنه
سر به خط خواجه عالی تبار انگشترین

خواجه یوسف خواجه با جود و همت آنکه یافت
در جهان از عز نامش اعتبار انگشترین

ای که خواهی مهر سازی باب دولنت بر عدو
از فلک خاکستر و از مه بیار انگشترین

وقت غارت دشمنت را تا برند انگشت زود
با در انگشت آن دم استوار انگشترین

شاخ مرجان است انگشت تو کز بحر گفت
همچو غواصش رساند بر کنار انگشترین

هست انگشت تو شمع بزم دولت زان سبب
گشته چون پروانه گردش بی قرار انگشترین

نقره و فیروزه و لعل و زر از کان گفت
خوش بدست آورده است این هر چهار انگشترین

هر چه بودش جمله را بر سنگ زد ز آن رو که هست
در سخاوت همچو تو بی اختیار انگشترین

می زند بر سینه خود متصل سنگ ترا
زانکه شد در کسب دولت با تو یار انگشترین

خوان زرین کرده پر یاقوت و بر سر باد و دست
آورد پیش تو از بهر نثار انگشترین

از نگین داغ غلامی تو دارد بر جبین
سرخ روئی زان بود در روزگار انگشترین

از دهانت تا نشانی یافت ز آب زندگی
روی در ظلمت نهاده خضروار انگشترین

پیش درج گوهر افشانت لب سنگ آمده
می کند اظهار عجز و انکسار انگشترین

محض نوری زان نماید نامت از خط سفید
می کند لطف ثنایت آشکار انگشترین

گفت شعری از پی انگشترینت واصفی
زیبید آن را گر کند زیب عذار انگشترین

Senin şerefli isminden dolayı yüzük, hem nam sahibi hem de memleketler üzerinde iktidar sahibi oldu.

Yüzük, senin devlet kasrın için sırtında taş taşıdığı için yük altında felek gibi iki büklüm oldu.

Devran, kudret parmağı için bir yüzük istediğinden dolayı felek sarrafı, güneşi yüzük kaşı yaptı.

Denizin en dibindeki zenginliği elde etmek istersen dalgıç gibi ol. Taş çapa içinse yüzük halkasını kullan.

Onun cömertliği beş kola/kısma ayrılmıştır. Irmağın üzeri ise, halka/yüzük şeklinde taştan bir köprü ile bağlanmıştır.

Yüzüğün ağzında/üzerinde parlak bir akik olmasına rağmen, çok cömert olan denizin kıyısındaki susuzluğa şaşılır.

Onun halkası nûn harfi gibidir. Ayrıca o parmak da nûnun/halkanın sahibidir. Parmakla yüzüğün birleşiminde büyük bir acı ve ıstırap vardır.

Seni görenler, seni hayretler içerisinde izlemektedirler. Senin yüzüğün vesilesiyle halkın sayısız nimet görmüştür.

Yüzük, senin düşmanının adının sureti/şekli yüzük kaşı olarak üzerine yazılınca/çizilince, utancından ve hasedinden dolayı yüzünü siyah etti/yüzü karardı.

Ey yüzük! Eğer siyah yüzlülükten kurtulmak istiyorsan, asil olan Hâce'nin hatına başını koy/itaat et.

Hâce Yûsuf, vezirliğe cömertliği ve himmetiyle sahip oldu. Yüzük, bu cihanda onun isminin şerefiyle itibar buldu.

Eğer düşmana karşı devlet kapısı için bir mühür yapmak istersen, felekten kül, aydan ise yüzük getir.

Düşmanını yağma zamanında, hemen/hızlıca parmağını uzatır/kaldırır. O dem yüzük parmağında en muktedir hüviyettedir.

Senin parmağın mercan daldır/boynuzdur. Senin parmağın, ancak o mercan dalı denizin kıyısına ulaşırabilir dalgıç gibidir.

Senin parmağın, devlet meclisinin mumu olduğu için, yüzük pervane gibi kararsız bir şekilde parmağın etrafında dönmektedir.

Her biri yüzük için gerekli olan/yüzükte var olan gümüş, firuze, lal ve altın cömertlik madeninden elde edilmiştir.

Yüzük, her ne varsa hepsini taş kazıttı, çünkü o, cömertlikte senin kadar sınırsızdır.

Yüzükteki taş, daima seni övüyor/temsil ediyor. Çünkü yüzük, devlete seninle yar olunca sahip olmuştur.

Yüzük, sizin huzurunuzla getirmek ve saçmak için yakutla dolu altın yaldızlı sofraya hazırlamış ve el üzerinde getirmektedir.

Yüzüğün alnındaki/üzerindeki kölelik damgası, sana aittir/sendendir. Bundan dolayı bu zamanda/şu anda yüzüğün yüzü kızarmıştır.

Bengi sudan dolayı senin ağzın bir nişan buldu/nişana kavuştu. Yüzük, Hızır gibi karanlığa/karanlıklar ülkesine doğru yöneldi/gitti.

Senin cevher saçan dürcünün/dudağının/ağzının önüne gelen yüzük, aczini ve kırılğanlığını izhar etti.

Senin isminin beyaz hattından nurun saflığı görülür. Senin senanın lütfü, yüzüğü belli eder.

Vâsıfı, senin yüzüğün için bir şiir söyledi. Eğer yanağının süsü, ona süs olursa yüzüğü süsler/yüzüğe yakışır.

Şiir/Kaside:

بس که دارد رشک از لعل نگار انگشترین
چهره خود ساخت پر خون و فگار انگشترین

مهر خاموشی نهاده بر دهان و خویش را
ساخته از محرمان نامدار انگشترین

سنگ بسته بر شکم چون خاتم پیغمبران
در طریق پیروی نی ز افتقار انگشترین

هست چون باغ شکوفه کاغذ و از هر طرف
کرده ظاهر آشیانه‌ای هزار انگشترین

خطه چین است پنداری نشانها کاندرو
نافه های مشک کرده بر قطار انگشترین

جز دهان دلبر نازك خط او كس ندید
این كه یابد زیب از خط غبار انگشترین

صورتش چون رومیان باشد ولی دارد كلام
واژگونه همچو اهل زنگبار انگشترین

همچو لعل آتشین رخساره اش سرخ از چه شد
پیش لعل او نشد گر شرمسار انگشترین

بر تنش هر چند بینی نیست غیر از نعل و داغ
می نماید خویش را عاشق شعار انگشترین

می نمایندش به انگشت و کنندش احترام
یافت تا در زیب و زینت اشتها انگشترین

تا بود ز انگشترین بر صفحه عالم نشان
باد جاهت را در انگشت وقار انگشترین

Yüzük, sevgilinin kırmızı dudağına olan aşırı kıskançlığından dolayı yüzünü kanlı ve yaralı yaptı.

Sessizlik/suskunluk mührünü ağzına vuran yüzük, kendini en namlı/şanlı dostlarından/sırdaşlarından biri yaptı.

Yüzük, peygamberler mührü gibi göbeğinin üzerine taş bağladı. Bundan dolayı o, takip etme/uyuma yolundadır, yoksa muhtaç olmaktan değil.

Yüzük, çiçek bahçesindeki kâğıt/yaprak gibi her taraftan bülbül yuvaları ortaya çıkarmıştır.

Yüzük, Çin ülkesidir. Onun nişanının, kervandaki misk nafeleri olduğunu sanırsın.

Yüzüğün yüzünü ince hatlı dilberin dudağından başka kimse öpmedi/görmedi. Yüzük bu süsü ince hattan almıştır.

Onun sureti/yüzü Rumiler/Anadolular gibi olmuştur. Ancak yüzüğün Zengibar ehli gibi talihsiz olduğunu ifade eden bir söz vardır.

Onun yüzünün kırmızılığı, ateş renkli lal gibi olduğu için utancından dolaydır. Zaten yüzük, onun lalinin huzurunda/önünde olmasa da utanır.

Her ne kadar onun bedeninde damgadan başka bir şey görmesen de yüzük kendisini âşık olarak görüyor.

Onun parmağına uygun görüp hürmet gösterdikleri için yüzük, ziynet ve süs olarak şöhret buldu.

Yüzük, âlem sayfasının nişanı oldu. Ayrıca yerini vakar parmağına oluşturdu.

Bu kaside yazıldığı zaman okunan her beyti Hâce'nin bir parmak boğumuna bağlanmıştı. Şiir bitince eve girdiler ve 350 Hani Tengi gönderdiler. Bu kaside 35 beyit olduğu için her beyte 10 Tengçe himmet gösterilip ihsan edildiği anlaşıldı.

آن خواجه بود لایق آن کاش گفتمی
در مدحش آن قصیده که بودی هزار بیت

Hâce lâayık olduğu için keşke bu müthiş kaside bin beyit olsaydı.

III.

Bu bölüm "*Mevlânâ Benâ'î'nin Faziletleri ve Onun Büyük Emîr Alî Şîr ile Olan Latifeleri/Nükteleri*" başlığını taşımaktadır (bak. Vâsîfî 1349: I/451-80). Bu kısım Alî Şîr Nevâ'î'nin *Mecâlisü'n-nefâ'is* isimli şairler tezkiresinde yer alan Benâ'î ile ilgili bölümün iktibas edilmesiyle başlamaktadır. Akabinde Benâ'î'nin hikâyesine geçilmiştir. Burada Benâ'î'nin Irak yolculuğu hakkında bilgi verilmiştir. Herât şehrine yaklaşık 150 km mesafede bulunan Ahmed Mîrek tekkesinde yaşadığı olaylar, Irak'ta bulunan Dihek Kasabasına gelişi ve orada bulunan Dervîş Dihekî ile görüşmesi, Tebrîz'e gittiğinde Ya'kûb Bik'in huzuruna çıkıp onunla yaptığı sohbet anlatılmıştır. Alî Şîr Nevâ'î'ye ait bir âdet dile getirilmiş, akabinde Benâ'î ile Nevâ'î arasında olan bazı latifelere yer verilmiştir. Ayrıca Alî Şîr Nevâ'î ile Kadı-zâde (Sîstân Kadısının Oğlu), Nâsır-ı Reng-rîz ve Hâfız Gıyâsüddîn arasındaki nükteye de değinilmiştir. Bu bölüm şu şekildedir:

Mecâlisü'n-nefâ'is'e Göre Benâ'î

Mevlânâ Muhammed-i Bedahşî şöyle nakletmiştir: “Emîr Alî Şîr, Mevlânâ Benâ'î'ye çok inanıp itimat ediyordu. Türkçe olarak kaleme aldığı *Mecâlisü'n-nefâ'is* isimli şairler tezkiresinde, her ne kadar Benâ'î'ye çeşitli saldırılarda bulunup onunla ilgili bazı olumsuz ve kötü sözler söylese de o, özellikle fazıllar arasında zeki oluşuyla dikkat çekmekteydi. Ayrıca onun bu özelliğini ihtiva eden ve yansıtan hususlar çoktu.” Nitekim Emîr Alî Şîr, *Mecâlisü'n-nefâ'is*'inde onunla ilgili şöyle demektedir:

“Mevlânâ Benâ'î, evsâtun'n-nâsdındur Mevlûdî Herî'dur. Be-gâyet kâbiliyyeti bar. Evvel tahsîlga meşgûl boldı. Anda köp rüşdi bar irdi. Bat terk kıldı. Hatga dağı 'ışk peydâ kıldı. Az fursatda âbâdân bitidi. Mûsîkî fenniga meyl körgüzdi. Bat örgeyip hayli işler tasnîf kılıp risâle dağı edvârda bitidi. Ammâ mu'accib ve maksûrlıgıdın il könglige makbûl bolmadı. Bu sıfat sebebi üçün fakr tarîkın ihtiyâr kıldı. Ve ri'yâzat hem tarttı. Çün pîri yok irdi; öz başıça kılğan üçün hîç fâyide birmedi. İl ta'n u teşnî'idin Herî'de tura almay 'Irâk'ga bardı. Andın dağı uşbu rengde âvâzeler yiberdi. Ammâ çün yigitdur ve kâbil ve köp gurbet ve şikestelik tarttı; ümmîd bar kim nefsiga hem şikest yitmiş bolgay. Her takdîr bile bu matla' anıngdur.

matla':

به سرمه آنکه سیه کرد چشم یار مرا
بسان سرمه سیه کرد روزگار مرا

Benim sevgilimin gözünü sürme ile siyaha boyayan/karartan, benim günümü de sürme gibi siyaha boyadı/kararttı.”

Türkiye Türkçesine aktarımı:

Mevlânâ Benâ'î orta tabakadan bir kimsedir. Doğum yeri Herât'tır. Oldukça kabiliyetli biridir. Öncelikle eğitim gördü. Bu konuda bir hayli erginliği vardı. Çabuk vazgeçti. Güzel yazı sanatına gönül verdi. Az zamanda yetkin bir hat sanatçısı oldu. Müzik sanatına eğilim gösterdi. Hızlıca öğrenerek bir hayli eser besteleyip musikişinaslık alanında risale dahi yazdı. Ancak bunlar şaşırtıcı ve tamamlanmamış olduğundan halkın gönlüne yerleşmedi. Bu yüzden de tasavvufa yöneldi. Dünya hayatından el çekti. Bir mürşidi olmadığından kendi başına yaptıkları hiç yarar

sağlamadı. Halkın kınama ve ayıplamasından ötürü Herât'ta barınamayıp Irak'a gitti. Oradan buna benzer haberler gönderdi. Ama genç ve kabiliyetli olmasına rağmen çok gurbetlik ve cefa çektiği için nefsinin de kırılmış olduğu ümit edilir. Her ne olmuşsa da bu matla ona aittir:

matla':

به سرمه آنکه سیه کرد چشم یار مرا

بسان سرمه سیه کرد روزگار مرا

Benim sevgilimin gözünü sürme ile siyaha boyayan/karartan, benim günümü de sürme gibi siyaha boyadı/kararttı."

Mevlânâ Benâ'î'nin de Alî Şîr Nevâî'ye karşı şaşılacak derece bir bakış açısı ve düşüncesi vardı. Nitekim bu durum, onun Horasanlıların avam diliyle söylediği *Mecma'u'l-garâyib* isimli hiciv şiirinin "hâtime"sinden net bir şekilde anlaşılmaktadır. Onda yer alan bazı beyitler şu şekildedir.²¹

آن ملقب به صاحب الخیرات

المقرب بحضرت السلطان

مجمع الفضل مطلع الافضال

باسط العدل ناشر الاحسان

دافع الشر رافع الاسرار

قامع الکفر قالع الطغیان

آن امیر علی سیر کاین وصف

صورت نام اوست در اذهان

سبب اقتران هفت اختر

باعث امتزاج چار ارکان

ذات او پادشاه و میر لقب

نام او پادشاه و شاه نشان

²¹ Burada, metinde geçen bu şiirin bazı kısımlarına ve onların tercümelerine yer verilmiştir.

همچو موسی مقرب الحضرت
همچو آدم خلیفه الرحمن

چون مسیحا به آب چشمه مهر
شسته از لوٹ شهوتش دامن

از ازل مایه سعادت را
تا ابد نام او شده عنوان

می نماید چو انجم از خورشید
در ظلال شکوه او اقران

بر نیارد ز بیم تیغش خصم
سر ز صندوق سینه چون سرطان

گر نه دریا خجل شد از کف او
پنجه بر رو چرا زد از مرجان

.....

ور نه مثل هرات می دانم
نیست شهری ز شهرهای جهان

هیچ شهری به زیب و زینت او
نیست در زیر گنبد گردان

همه جا روستا و او شهر است
همه جا خارزار او بستان

اعتقادی که با هراتم هست
سازم آن را مؤکد از ایمان

.....

که ندانم شریف تر ز هرات
بلدی از معظم بلدان

همه سکانش اهل فضل و کمال
صرف الله عنهم النقصان

علمایش وحید عصر همه
فضالایش همه فرید زمان

هر یکی از طبیعت موزون
طریق سخنوری میزان

همه صاحب اصول [و] خوش لهجه
جمع ایقاع کرده با الحان

فضالایش ز شعر و موسیقی
اهل تصنیف و صاحب دیوان

اهل بازار او که جهانند
همه را بهر همندی از عرفان

هر کسی در طریقه ای بی مثل
هر کسی در صنعتی پر دان

.....
بس بود بر بلاد فضل هرات
چه بلد بلکه بر تمام جهان

که بسان تو مظهر جامع
کرده از وی ظهور در دوران

نه به دولت ترا کسی همبر
نه به دانش ترا کسی همسان

در سخن بهتری ز خاقانی
در حکومت نه ای کم از خاقان

چون تویی در عمارت و خیرات
کس نیامد موفق از یزدان

فضل تو اظهر من الشمس است
همچو خورشید بر جهان تابان

من چه گویم که از فضایل تو
هر چه گویند هست صد چندان

گر به تدوین رسد فضایل تو
نتوان ضبط آن به صد دیوان

نه همین در زمانه مثلث نیست
که نبوده است هم به هیچ زمان

اهل تاریخ هم نشان ندهند
چون تویی در سواف ازمان

غیر از آن نکته ای که حافظ گفت
لا يُدْرِی فی کمالکم نُقصان

جبر نقصان کن ای سپهر کمال
پیش از آن دم که جبر آن نتوان

آنچه راندم ز دولت تو سخن
و آنچه دادم ز دانش تو نشان

نیست اغراق شاعرانه در این
نیست تخیل منشپانه در آن

.....

سرفراز اقصیده ای است غریب
حیرت افزای فاضلان زمان

کردمش مجمع الغرایب نام
که غریب آمد این خجسته بیان

عدد بیت او اگر طلبند
سال شمسی موافق است بر آن

تا که در عین ظاهرند اشباح
تا که در علم ثابتند عیان

باد ذات تو در جهان لایح
چون وجود ظهور در اکوان

O, sâhibu'l-hayrât/hayır eserleri sahibi diye lakaplanmış; sultan hazretlerine yakınlaşan/yakın olan.

Faziletin/erdemın bir araya geldiği, faziletlerin/erdemlerin doğduğu yer. Adalet yayan, ihsan dağıtan.

Kötülüğü/fenalığı uzaklaştıran/yok eden, sırları yükselten/yücelten, küfrü/şerri yok eden/ortadan kaldıran, tuğyanı/azgınlığı kökünden çekip koparan.

O Emîr Ali'nin sahip olduğu vasıf, tam olarak, onun isminin zihinlerde oluşan suretidir.

Yedi yıldızın²² birbirine yaklaşmasının sebebi, çar/dört erkânın imtizacına sebep olmuştur.

Onun zatı padişah, lakabı emirdir. Onun namı padişah ve nişanı şahıdır.

Allah'a yakınlaşmış Mûsâ gibidir. Rahman olan Tanrı'nın halifesi Âdem gibidir.

Mihr çeşmesinin suyuyla, eteği şehvet kirinden temizlenmiş İsâ gibidir.

Onun adı, saadetin/kutluluğun esası olarak ezelden ebede kadar unvan olmuştur.

Güneş olan o zatın ihtişamının gölgesinde, yakınları yıldızlar misalidir.

Düşmanları, onun kılıcının korkusundan, yengeç gibi sandıktan başını çıkaramıyor.

Eğer dokuz derya onun elinden/elinin ayasından utanıyorsa, niçin mercandan pençesiyle/eliyle yüzüne vurdu.

.....

Herât'ın misli/benzeri bir şehrin olmadığını biliyorum. (Herât gibi) dünyada yer alan şehirler arasında bir şehir yoktur.

²² Ay, Utarit, Zühre, Güneş, Merih, Müşteri, Zuhâl

Herât'ın güzelliği ve hoşluğu nispetinde, bu gökyüzünün altında bir şehir yoktur.

Onun bütün köyleri şehir, dikenlik yerleri de bostan/bahçe gibidir.

Benim Herât hakkındaki inancım, imanumdaki müekkeddir.

.....

En büyük şehirlerden herhangi birinin Herât'tan daha şerefli olduğunu bilmiyorum.

Herât'ın sakinleri, fazilet ve kemal ehlidir. Allah, onların noksanlarını gidersin.

Herât'ın âlimlerinin tamamı, asrın yegânesi, fazıllarının tamamı da zamanın benzersizidir.

Her biri tabiat/fitrat olarak birbirlerine denk, şairlikte ise aynı derecededir.

Hepsi usul ve güzel/hoş dil sahibidir. Şarkıları, sesleri bir ahenge girdirerek toplamışlardır.

Onun fazılları, şiir ve musiki alanında divan ve eser sahibidirler.

Onun cahil olan pazarcılarının tamamının, irfan vadisinden nasipleri vardır.

Onların her biri bir meslekte eşsiz, sanatta ise maharet sahibidir.

.....

Herât'ın fazileti bütün şehirlere, ne şehirleri bütün cihana yeter.

Cihanda, ondan zuhur eden şeylerin tamamının mazharı, sana yeter.

Senin devletinle hiçbir kimse yarışamaz. Hatta senin ilminle hiçbir kimse aynı/eşit değildir (yani hiçbir kimsenin ilmi, senin ilmine denk değildir).

Söz/şiir konusunda Hakanî'den, hükümet/devlet hususunda da Hakan'dan başka kimse yoktur.

İmaret ve hayrat yapmada, senin gibi başarılı olacak hiçbir kimse henüz Tanrı tarafından gönderilmemiştir.

Senin fazlın, güneşten daha zahir/bellidir. Hatta o, tıpkı bir güneş gibi bütün cihanı aydınlatmaktadır.

Ben, senin faziletlerin konusunda ne söyleyebilirim ki. Çünkü (onlarla ilgili) ben her ne söylesem, (zaten) sende yüzlercesi var.

Eğer senin faziletlerin bir yerde toplanacak olsa, onları yüzlerce divana kaydetmek mümkün değildir.

Bu devirde senin gibi biri yoktur. Hatta hiçbir zaman da olmamıştır.

Tarihçiler, geçmiş zamanlarda senin gibi birini eserinde zikretmemişlerdir.

Bütün bunların dışında Hâfız'ın dediği gibi; "Sen öyle mükemmelsin ki, sende tek bir noksanlık yoktur."

Ey eksiksiz felek! Senin eziyetinin mahiyeti dayanılmaz olduğu zamandan önce eziyeti azalt. Yani eziyetine dayanamadığım hâle geldiğimde eziyetini azalt.

Senin devletinle ilgili şiir söylediğim zaman, o şiirde şairane mübalağanın ikinci derecesi olan iğrak yoktur. Senin bilginden izler verdiğim an ise onda münşiyane hayal yoktur.

.....

Ey yüce mertebeli! Bu zamanın fazıllarının hayretini artıran garip bir kasidedir.

Adını *Mecma'u'l-garâyib* koyduğum için bu kutlu beyan/uğurlu açıklama, garip geldi/tuhaf geldi.

Eğer onun beyit sayısını istersen/sorarsan, ona şemsî yıl uygundur (yani 365 beyittir).

Her şey/bütün karaltılar gözle görülmektedir. Bunların açıklamaları, ilimle sabit olduğu açıktır.

Kâinatın zuhuru gibi senin zatın, cihanda aşikâr olsun.

Mevlânâ Benâ'î'nin Hikâyesi

Hazret-i Mevlânâ Şeybânî Han²³, Horâsân vilayetini fethedip kendi tasarrufuna geçirdiğinden beri Cuma günleri, cuma namazından sonra Melikân Mescidi'nde Mevlana Benâ'î bir gurup insanla bir araya gelip bir meclis kurar ve onlarla konuşup sohbet ederdi. Bir gün sofa olarak ayrılmış yerin başında hem kendisinin yaptığı Irak seferini hem de orada Dervîş Dihekî ve Sultan Ya'kûb ile yaptığı görüşmeyi şöyle anlatmıştı:

Benâ'î'nin Irak Yolculuğu

Emîr Ali Şîr'in fitratındaki hazırcevaplık/uyanıklık ve mizacındaki değişkenlikler nedeniyle benim Horâsân şehrinde kalıp yaşamam zorlaşmıştı. Zihin dünyamda, Irak'a gidip orayı gezmeye karar verdim. Bu kutlu söz, irticalen söylenmiştir:

اگر محب حسینی و راست می گوئی
مشو مخالف و آهنگ کن به ملک عراق

Eğer Hüseyin muhibbi isen, doğru söyle; muhalif olma ve Irak mülküne gitmeye niyet et.

Ahmed Mîrek Tekkesi

Herât şehrine 30 fersah/yaklaşık 150 km mesafede bulunan Ahmed Mîrek tekkesine ulaştık. İstirahat etmek için oturduğumuz tekkenin dehlizinde yemek yerken hem güzellik ve zarafetiyle dikkat çeken hem de gayet iyi ve hoş görünüp mükemmel bir duruş sergileyen bir genç geldi. Onu yemek yemesi için sofraya davet ettik. O genç, kendisine edilen bu davete icabet etti ve sofraya oturdu. Yemeği bitirdikten sonra bana: "Tam bir şöhrete sahip olan bu mülazımınız/uşağınız gibi hiç kimse, nestalık yazıyı duvar üzerine yazamamıştır. Eğer bir kıt'a inayet buyurup söylerseniz, bizden sonra buraya gelecek olanlar, ondan faydalanmaktan uzak olmazlar." dedi. Bunun üzerine benim, gayp âleminden vuku bulan/meydana gelen ve irticalen söylediğim şu kıt'ayı, tekkenin duvarına yazdılar:

²³ Şeybânîler hanedanının kurucusu ve ilk hükümdarıdır. Saltanatı 10 yıl sürmüş olup (1500-1510) 1510 yılında ölmüştür. Geniş bilgi için bak. Türkoğlu 2010: 43-45.

ستمگرا فلکا کجروا جفاکارا
نگویمت که مرا ملک و پادشاهی ده

توئی و کهنه رباطی خراب بر سر راه
زهر که خواه ستان و به هر که خواهی ده

Ey zalim! Ey felek! Ey doğru yoldan çıkan! Ey cefa eden! Ben sana, bana mülk ve padişahlık ver, demiyorum. Sen bu yol üzerindeki köhne, harap olmuş tekkeyi, istersen almak isteyene, istersen senin istediğine ver.

Ben, yolculuk sırasında atımın ayaklarında aksama/topallama olduğu için yol arkadaşlarımla vedalaştım ve tekkede kaldım. İkinci namazı vaktinde, tekkeye Herât tarafından bir kervan geldi. Gelen o kervanın kervanbaşı, Ayn-ı Helvâ'î isminde bir kişiydi. Onun, Horâsân'da bulunan hiçbir yorga atın kendisiyle bir meydanda yoldaşlık yapamayacağı bir Mısır katırı/eşeği vardı. Onun satış değeri iki bin tengeye ulaşmış olmasına rağmen, Ayn-ı Helvâ'î onu satmıyordu. Akşam vakti, konaklamak için kervansaraya geldi. Gece yarısı olunca, kervanı yüklemeye başladılar. Ancak o katır/eşek, ortada yoktu. Oysa katır/eşek bağlanmış, sahibi ise onun arkasında yatıp uyumuştı. Hatta bir kişinin gelip geçeceği ne yol ne de yer vardı. İnsanlar, hem bu durumun nasıl olduğunu anlamaya çalışıyorlar hem de bu durum karşısında şaşkınlıklarını gizleyemiyorlardı. Bunun üzerine, sabah olunca kervanın yüklenen yüklerini indirip tekkenin kapısını kilitleme kararı aldılar. Tan vakti yaklaşınca tekkenin köşesindeki dama bir delik/çukur açıldığı ve katırın/eşeğin açılan deliğin/çukurun önüne çıkarılıp bağlandığı velvelesi/şayiası koptu. O katır/eşeği, hemen oradan indirdiler. Ancak, her ne kadar araştırırsalar da o deliği/çukuru kimin açtığını bulamadılar.

Irak'ta Dihek Kasabasına Geliş ve Dervîş Dihekî ile Görüşme

Irak vilâyetine geldiğimiz zaman, Dihek kasabası²⁴na ulaştık. Ulaştığımız bu yer, Irak şairlerinin en önde gelenlerinden Dervîş

²⁴ Kazvîn'de yer almaktadır (Hayyâmpûr 1368: I/337).

Dihekî²⁵, nin vatanı/şehri idi. Burada, öncelikle Dervîş Dihekî ile görüşmeyi arzu ettik; ancak üç gün Dihek'te bulunmamıza rağmen ondan ne bir iz ne de bir haber vardı. Bu durum karşısında doğal olarak sinirlenip öfkelenedik. Bunun üzerine bazı itikat sahibi dervişler, bizden özür dileyerek: "Dervişlik adabı şudur ki, derviş hiçbir kimseyle konuşmaz ve dostluk kurmaz. Kış mevsiminde kerpiç yapmakla meşgul olur. Yaz mevsiminde ise müminlerin emiri Hz. Ömer (R.A.) gibi çalışır. Dervişlerin yazıları yoktur/yazı yazamazlar. Buna rağmen onlar oldukça tekellüflü/gösterişli ve renkli kâğıtlardan oluşan bir kitap yazarlar. Bu, onun divanıdır. Hayaline ya da hatırına bir mana geldiğinde eğer karşısında yazı yazmayı bilen bir kişi varsa o kişiye ya zihnine gelen ya da gönlüne ilham olan o manaları bir yaprağa/sayfaya yazdırır." dediler.

Dervişlerden bunları işittikten sonra Dervîş Dihekî'ye karşı olan sevgi ve saygımız daha da arttı. Hatta ona büyük bir hayranlık duydum. Daha sonra o dervişlere: "Bizim için bir yol gösterici olsa ve bizi alıp onun yanına götürse." diye temennide bulunduk. O anda orada bulunan Dihek kasabasının hatibi, bunu yapma görevini üstlendi ve bizi alıp Dervîş Dihekî'nin yanına götürdü. İçeri girdiğimizde onu dokuma atölyesinde bulunan dokuma tezgâhının başına oturmuş, onda dokuma yaparken bulduk. Bizi görünce hemen ayağa kalkıp bize hürmet ve saygı gösterdi. Bize oturmamız için yer gösterdikten sonra o da oturdu. Akabinde bize hoş geldiniz dedikten sonra: "Nereden teşrif ettiniz?" diye sordu. Ben de ona: "Kubbetü'l-islâm²⁶ olan Horâsân'dan." şeklinde cevap verdim. Bunun üzerine O, bana: "Pîr-i Câm'ın/Câm şehrinin piri Molla Câmî'nin huzurundan mı geliyorsun?" diye sordu. Ben de ona: "Evet." dedim. O, tekrar bana: "Molla Câmî'nin güzel ve beğenilen şiirleri çoktur; ancak onun, özellikle iki matlai bize oldukça hoş gelmektedir. Hele onun biri, canın koruyucu muskası gibidir." dedi.

²⁵ Ali Şîr Nevâ'î'nin şiirlerini övdüğü Dervîş Dihekî, tasavvufî hayat tarzını yaşamına tatbik etmiş ve tasavvufâne şiirler kaleme almıştır. Sultan Ya'kûb'un meclisine de katılmıştır (Nevâ'î 1323: 118, 291-93; ayrıca bak. Nevâ'î 1324: 254).

²⁶ **Kubbetü'l-islâm**, yetiştirdiği ilim, irfan ve sanat adamları vesilesiyle Ahlat, Belh ve Buhârâ şehirleri için kullanılan bir tabirdir.

Matla:

شیم در ماتم هجران دو ابرو در خیال آمد
به سینه هر کجا ناخن زدم شکل هلال آمد

İki kaşının hayalime geldiği hicran mateminin olduğu gecemde, sinem üzerine her tırnak attığımda/pençe vurduğumda hilâl şekli oluşurdu.

Diğer matlaı ise şu şekildedir:

لبم از شعله شوق آبله پر خون زد
بهر پا بوس تو جان خیمه ز تن بیرون زد

Dudağımda, arzu/şevk alevinden dolayı kanlı bir uçuk oldu. Senin ayağını öpmek için can otağım bedenden çıktı.

Benâ'î de özellikle kendi beyitlerinden olan iki matlâının hem çok güzel hem de gönül çekici bir hüviyette olduğunu söyledi. Eğer izinleri olursa onları okuyabileceğini belirtti. Onlardan biri şu matladır:

چون ز درد کوهکن بر بیستون گرید سحاب
صورت شیرین بگرداند روان در دیده آب

Dağ delen Ferhâd'ın derdinden dolayı bulut, Bisütun dağına: "Gözdeki yaş akarak Şîrîn'in suretini değiştirdi" dedi.

Diğer matla ise, şu şekildedir:

نه به خود ناله جرس از دل ناشاد کند
گرهی در دل او هست که فریاد کند

Üzgün gönülde çıkan feryat, çanın kendisine değildir. Onun gönüldeki düğümü feryat etmesindendir.

İki matla beytimi okuduktan sonra Dervîş Dihekî, benim mahlasımı sordu. Ben de ona mahlasımın: "Benâ'î" olduğunu söyledim. Mahlasımı söylemem üzerine hemen/derhal ayağa kalkan Dervîş Dihekî, beni huzuruna çağırdı. Onun huzuruna vardığımda alnımdan öptü. Daha sonra bana: "Biz, kendi dönemimizi tamamladık." dedi.

Beyit: [Sa'dî-i Şîrâzî, Bostân]

شما راست نوبت بر این خوان نشست
که ما از تنعم بشستیم دست

Bu sofraya oturup yeme-içme nöbeti/sırası, artık sizindir. Çünkü biz, (artık) yeme-içmeden elimizi eteğimizi çektik.

Benden bir şiir talep etmeleri üzerine, o an irticalen dilimden şu şiir döküldü;

Beyit:

به جان ناله من خلق و من از ناله کردن هم
کجائی ای اجل تا وار هند ایشان ز من من هم

Cana; halk, benim feryadımdan/inlememden, ben de inlemekten/feryat etmekten şikâyet ettim. Ey eccl! Sen neredesin! Beni onlardan onları benden kurtardın.

Bize birçok lütuf ve ihsanda bulunan Dervîş Dihekî, bu beyti defalarca, tekrar tekrar okudu.

Tebrîz'de Ya'kûb Bik ile Görüşme

Tebrîz vilayetine ulaştığımızda Ya'kûb Bik'e yakınlaşma ve onunla buluşma şerefine nail olduk. O müşfik şah, bana: "Sizi, bizim diyara hangi güzel şey getirdi?" diye sordu. Ben de şaha: "Dervîş Dihekî'nin sohbetinin dışında hiçbir şey bize daha hoş ve güzel gelmedi." dedim. Ayrıca Dervîş Dihekî'yi, daha önce kendisinden bahsedilmemiş bir şekilde/tarzda övüp tavsif ettim. Benim Dervîş Dihekî'yle ilgili söylediklerim, şahın onunla asla bir araya gelip sohbet etmediğini ortaya çıkardı. Hatta orada anlatılanlar, şahın mahcup olup utanmasına sebep oldu. Bunun üzerine şah, hemen bir münşi çağırdı ve ondan Dervîş Dihekî'ye hem okuyana sevinç ve mutluluk veren hem de sevgi ve muhabbet dolu bir mektup yazmasını istedi. Kendi vezirini, ona münasip/uygun olan eyerli ve dizginli bir at ile çeşitli giysilerden oluşan hediyelerle birlikte Dervîş Dihekî'ye gönderdi. Şahın kendisine gönderdiği hediyeleri gören Dervîş Dihekî, onları beğendi ve şaha dua edip senada bulundu. Ayrıca şah için uygun bir tavır sergileyerek ona şöyle dedi: "O sultanın âlemi süsleyen görüşüne malum olduğu gibi ben kendimi sultanın sohbetine layık ve uygun görmüyorum. Benim ona yaklaşmam/yakınlaşmam; ancak bu hâliyle yani onun hâkimiyetinde olan bu yerde yaşamamla uygundur.

به زیر نه فلک [و] روی یک زمین مأمن
همین بس است که ما در ولایت اویم

Şu an bizim için, dokuz feleğin altında ve yeryüzünün üzerinde sığınılacak yer olarak onun vilayeti yeter.

Ayrıca ben onun makamına ve haşmetine dua edip sena kılarım. Bu durumdan dolayı o beni talep etmesin.” dedi. Vezir, ne kadar ısrar etse de Dervîş Dihekî, bu talebi kabul etmedi. Bunun üzerine vezir, bir arıza/mektup yazdı ve Ya’kûb Bik’e gönderdi. Durum anlaşıncı şah vezirine bir adam gönderdi. O ulak/haberci, Dervîş Dihekî’ye: “Şah, ya sizin onun huzuruna teveccüh etmenizi/gelmenizi ya da siz gerekli hazırlığı yaptıktan sonra, sizin evinize/yanınıza gelmeyi arzu ediyor. Dolayısıyla bu ziyaret isteğinin, belirtilen iki arzudan biriyle gerçekleştirilmesi uygun olur.” dedi. Bunun üzerine Dervîş Dihekî, ulağa/haberciye: “Artık çare yok, bizim padişahın huzuruna gitmemiz gerek.” dedi. Dervîş Dihekî’nin gerekli olduğu zamanlarda bindiği bir eşiği vardı. Hemen o an, Ya’kûb Bik’in huzuruna gitme düşüncesini yerine getirmeye karar verdi. Her ne kadar vezir, kendi özel atına binip gitmesinde ısrar etse de Dervîş Dihekî bunu kabul etmedi. Hemen kendi eşiğine bindi ve yola çıktı. Yolda giderken, hem Ya’kûb Bik övgüsünde olan hem de ona verilen çeşitli nasihatleri ihtiva eden bir gazel yazdı. Şahın huzuruna geldiğinde yolda yazmış olduğu o gazeli ona takdim etti. O an, şahın da içerisinde bulunduğu mecliste, yaklaşık yüz kişi bulunmaktaydı. O mecliste bulunanların tamamının gönlünde bir merhamet/yumuşaklık, durumlarında ise bir güzellik/iyilik oluştu. Hükümdar, Dervîş Dihekî’ye: “Ey Dervîş Dihekî! Bu fakirden ne talep/arzu edersin?” diye sordu. Dervîş Dihekî, Ya’kûb Bik’e: “Biz, sadece hükümdar için uzun ömürler dileriz.” dedi. Bunun üzerine padişah, Dervîş Dihekî’ye: “Mutlaka bizden bir talepte bulununuz.” diye buyurdu. Dervîş Dihekî, padişahın bu kesin ve net ısrarı üzerine: “Benim sizden talebim, bundan sonra beni, sizin tertip ettiğiniz böyle yüce sohbetinize/meclisinize davet etmemenizdir. Böylece ben, gönül huzuruyla size ve devletinize dua etmekle meşgul olabileyim.” dedi. Padişah, Dervîş Dihekî’ye: “Artık sizin meramınız bize malum oldu. Ancak sizin yaşadığınız yerde ağaç ve çiçeklerle donatılmış küçük bir saray²⁷ vardır. Şu an orada hasat zamanıdır. Siz, onları kabul ediniz, biz de sizi serbest bırakalım.” dedi. Dervîş Dihekî, padişaha: “Ey şah! Siz güzel buyurdunuz, ancak diğer dervişlerin de bu konuda muhakkak görüş ve düşünceleri vardır. Eğer onlar bunu işitirlerse gönülleri incinir

²⁷ Dipnotta belirtilen nüsha farkında “bir bağ ve saray vardır.” şeklinde kayıtlıdır.

ve üzürlüler.” dedi. Durumu gidip dervişlerine arz eden Dervîş Dihekî, tekrar şahın huzuruna geldi. Dervîş Dihekî böylece kendisini halas kıldı, ancak bu sefer dervişler yük altında kaldılar. Hükümdar, Dervîş Dihekî’ye: “O zaman dervişleri de halas kılalım.” dedi. Bunun üzerine Dervîş Dihekî, padişaha: “Ey padişah! Dervişler sayısız²⁸ olduğu için onların tamamını halas kılmak çok zordur. Ancak şu daha kolaydır ki, biz de onlar gibi kendi yükümüzü çekelim ve bu yükü onların gönlüne yüklemeyelim.” dedi. Bu cevap üzerine padişah ile Dervîş Dihekî, hemen bu karar üzerinde anlaştılar. Dervîş Dihekî, padişaha dua edip sena kıldı ve kendi yurduna geri döndü.

Alî Şîr Nevâ’î’ye Özgü Güzel Bir Âdet

Mevlânâ Muhammed-i Bedahşî’den şöyle nakledilmiştir: Alî Şîr Nevâ’î’nin her bayramda yaranlarına, dostlarına, arkadaşlarına ve fazilet sahibi kişilere, aralarındaki dostluğu ve sevgiyi artırmak için uygun elbiseler vermek, türlü hediyeler takdim etmek ve çeşitli ihsanlarda bulunmak âdetiydi. Bir bayram günü, mutat olduğu üzere mecliste hazır olarak bulunanların önüne bazı elbiseler/gömlekler getirdiler. Mevlânâ Benâ’î’nin önüne ise sırmalı kumaştan yapılmış gayet büyük bir bohça getirip bıraktılar. Benâ’î, bohçayı açtığı anda içinden bir eşek palanı/semer örtüsü çıktı. Bunun üzerine Mevlânâ Benâ’î ayağa kalkıp yönünü kıbleye çevirdi ve yere kapanıp secde etti. Mevlânâ Benâ’î, secde ettikten sonra mecliste bulunanlar ona: “Bu ne secdesidir?” diye sordular. Mevlânâ Benâ’î, meclistekilere: “Bu şükür secdesidir. Çünkü Alî Şîr Nevâ’î’nin mizacının/tavrının Benâ’î’ye karşı çok kötü olduğu ağızlardan ve dillerden dökülmektedir yani herkes tarafından söylenmektedir. Elhamdulillah²⁹/Allah’a hamd olsun, bunun öyle olmadığı şimdi ortaya çıkmıştır/anlaşılmıştır. Aslında Nevâ’î, sergilemiş olduğu bu davranışıyla bu fakire büyük bir lütufta bulunmuş ve merhamet göstermiştir. Çünkü burada bulunan herkese şerefli/iyi elbiseler verirken, bu âcize, bizzat kendi sırtındaki elbisesini verdiğini görmüyor musunuz?” dedi.

²⁸ Krş. لا يعد و لا يحصى

²⁹ krş. الحمد لله

Benâ'î Herât'ta Nevâ'î Meclisinde

Şöyle anlatılmıştır: Mevlânâ Benâ'î, gittiği Irak'tan Herât'a geri dönmüştü. Bir gün, Alî Şîr Nevâ'î'nin tertip ettiği bir mecliste, âlimler ile ileri gelen kişiler bir araya gelmişlerdi. Nevâ'î, Benâ'î'ye: "Bize, Ya'kûb Bik'in latifelerinden ve zarifliklerinden söz edebilir misin?" dedi. Mevlânâ Benâ'î, Nevâ'î'ye: "Ya'kûb Bik'in en büyük letafeti ve hoşluğu/güzelliği, Türkçe şiir söylememesidir." dedi. Bunun üzerine Alî Şîr Nevâ'î, Benâ'î'ye: "Ey Benâ'î! Senin haddi aşan kabalığın, hoşluğunu ve güzelliğini geçti. Bunun için senin ağzını necasetle/pislikle tıkamak/doldurmak gerekir/uygundur." dedi. Benâ'î, Nevâ'î'ye: "Bunu gerçekleştirmek çok kolay. Bunun için hemen Türkçe şiir okumak yeterlidir." dedi.

Benâ'î Alî Şîr Nevâ'î'nin Huzurunda

Alî Şîr Nevâ'î, bir gün Mevlânâ Benâ'î'yi huzuruna çağırttı. Benâ'î, uzaktan görüldüğü zaman, Nevâ'î sanki onu tanımamış gibi davranarak ona dikkatlice bakmaya devam etti. Nevâ'î, Benâ'î yanına yaklaştığında ona: "Benâ'î, sen miydin? Sen uzaktan görününce sanki bir eşeğin geldiğini zannettim." dedi. Bunun üzerine Benâ'î, Nevâ'î'ye: "Evet, efendimiz! Ben de sizi uzaktan görünce sanki burada bir adam/insan oturuyor zannetmiştim." diye cevap verdi. Daha sonra Nevâ'î, Benâ'î'ye: "Seni, sakalınla alay etmek için çağırtmışım." dedi. Benâ'î, Nevâ'î'ye: "Ben de zaten bunun için gelmişim." diyerek cevap verdi. Nevâ'î, eliyle onun sakalına dokundu ve: "Ey Benâ'î! Senin bu sakalın, sanki def-i hîzân³⁰dır/ibne tefi gibidir (?)." dedi. Benâ'î, Nevâ'î'ye: "Evet, demek sakalımı bunun için elinizle çekiyorsunuz." dedi. Ondan sonra Nevâ'î, ayağıyla Benâ'î'nin arkasına/kıçına vurdu ve: "Şaşılacak bir durum, bugün ayağımı uzattığımda gidip şairin kıçına değiyor." dedi. Benâ'î de Nevâ'î'ye: "Ey efendimiz! Onu toplasanız da aynı şey olur." dedi.

³⁰ کرف حيزان

Şîralî-i Müzehhib de Nevâ'î'nin Meclisinde

Mevlânâ Şîralî-i Müzehhib, tabakalı/katmanlı gökyüzünün paslı yapraklarını kudret tezhibiyle süsleyip akan ve saçılan yıldızların cedvelini yaptığından beri bu ilmin makamına onun gibi hüner sahibi ve yetenekli bir sanatçı oturmamıştır. O da bu mecliste, hazır olarak bulunmaktaydı. Alî Şîr Nevâ'î, onunla daima şakalaşır ve senli benli olurdu yani teklifsiz olarak görüşürdü. Ayrıca onu oğlancı olarak gösteriyordu. Nevâ'î'nin, Benâ'î'ye sataşmasının sebebi, onun gençliğinde Şîralî-i Müzehhibî'nin öğrencisi olmasından kaynaklanıyordu. Alî Şîr Nevâ'î, Mevlânâ Şîralî-i Müzehhib'e: "Ey Şîralî! Sen, yoğun bir şekilde illete düşerek ahlaksızlık içerisinde bulunduğun dönemlerde, tövbe edip yaptığın o tarz yanlış tavır ve davranışlardan elini eteğini hiç çekmedin. Dolayısıyla fık ve fücuru bırakıp kötü huyları terk etme ve edepli olma vakti gelmedi mi?" dedi. Bunun üzerine Şîralî, Nevâ'î'ye: "Ey efendimiz! Dile getirip söylediğiniz bu husus, kesinlikle benim için bir töhmettir. Çünkü ben, ismet eteğime, asla böyle bir günah kirini bulaştırmadım." dedi. Nevâ'î, Şîralî'nin bu cevabı üzerine: "Ben senin o işi yaptığina dair bir şahitlik edeyim de sen gör." dedi. Bu arada Benâ'î, Nevâ'î'ye: "Onun hakkında sizin yapacağınız tanıklık makbul değildir. Çünkü Alîşîr, Şîralî'nin aksi/tersidir. Bu sözün ihtiva ettiği üç anlam, anlayışı ve idraki kuvvetli kişiler için gizli ve anlaşılmaz değildir." dedi.

Herât'ta Türeyen Haydutlar ve Alî Şîr Nevâ'î

Mevlânâ Sâhib-dâra şöyle anlatmıştır; 903/1497-1498 yılında Herât şehrinde bir grup serseri/haydut, hayat tarzı ve davranışı kötü olan kişiler ortaya çıktı. Bunlar, toplumun asayışı ve huzurunu bozup etrafta kargaşalık çıkarmaya başladılar. İş öyle bir noktaya geldi ki, özellikle geceleri her sokakta/köşede ve mahallede/yerde biri/birileri ya öldürülmüş ya da yaralanmış bir şekilde bulunuyordu. Bu fitne ve fesat/kargaşalık, artık haddi aşmaya başladı. Sultan Hüseyin-i Baykara, aşure gününde³¹ tıpkı Behrâm gibi üzerine kırmızı bir elbise giydi, başına kırmızı bir taç urundu/taktı ve şöyle hüküm verdi: "Herhangi bir köy,

³¹ Muharrem ayının onuncu günü.

mahalle ve sokakta eğer bir serseri/haydut veya hayat tarzı ve davranışı kötü olan kişiler/asiler ortaya çıkarsa orada oturanlar, o kişileri yakalayıp huzuruma getirecekler, eğer getirmezlerse o mahalle ve sokak hem yağma edilecek hem de orada oturanlar tamamen öldürülecektir." Bu emir üzerine yapılan teftiş ve soruşturma/araştırma neticesinde o topluluktan/gruptan yakalananlar, kendilerine yapılan çeşitli işkencelerden sonra öldürüldüler. Nitekim bazıları kazığa oturtuldu; bazıları makadına/kıçına yerleştirilen demirci körüğüyle şişirildi; bazıları başları testere ile kesilerek ikiye bölündü; bazıları da ayaklarına taş bağlanarak koltuğundan asılıp kesildi. Bu asi topluluk arasında suçsuz ve günahsız olan birçok kişi de bu ölüm meydanında öldürüldü. Bu durum Sultan Hüseyin-i Baykara'ya ulaştırıldığında sultan, o öldürülen kişilerin/topluluğun durumunun incelenmesi ve araştırılmasını Alî Şîr Nevâ'î'ye havale etti.

Alî Şîr Nevâ'î ve Usulanmaz Hırsız/Hilekâr Nâsır-ı Reng-rîz

Kendisine Nâsır-ı Reng-rîz denilen bir hırsız/hilekâr vardı. Hırsızlık/hilekârlık vadisinde eşi ve benzeri yoktu. Her gün, belki her zaman fitne ve kargaşa sancağını mahallenin başına/girişine çekerti. Ondandır birçok şirin/güzel latifeler ve renkli/hoş zariflikler nakledilmiştir. Onu bir gün yakalayıp Emîr Alî Şîr Nevâ'î'nin huzuruna getirdiler. Emîr, onun hırsızlığını/hilekârlığını ispat etmek için bir şahit istedi. İlim talep edip ilim yolunda yürüyen dört kişi/öğrenci, bu durumun doğruluğuna şahitlik ettiler. Bu şahitlik üzerine Alî Şîr Nevâ'î, Nâsır'a buyurdu ki: "Senin bu hususta hiç mazeretin ya da itirazın var mı?"³² Nâsır-ı Reng-rîz, fıstıkî renkli deri kürk/hırka giyen Alî Şîr Nevâ'î'ye bakıp ظن السوء وكنتم³³ ayetini okudu. Nâsır'ın sergilediği bu tavır ve vermiş olduğu cevaptan dolayı Alî Şîr Nevâ'î gülmeye başladı ve onu yaptığı hırsızlıktan/hilekârlıktan dolayı bağışladı. Üç gün sonra Nâsır'ı yeniden hırsızlıktan/hilekârlıktan dolayı yakalayıp Alî Şîr Nevâ'î'nin huzuruna getirdiler. Alî Şîr Nevâ'î: "Yapmış olduğu kötü davranışından dolayı bu kişiyi kazığa oturtmak gerekir." dedi. Nâsır, Alî Şîr Nevâ'î'ye: "Hey Emîr!

³² هیچ دفعی و جرحی داری

³³ Fetih Suresi, ayet 12. Terc. "Ve bu yüzden kötü düşüncelere kapılmıştınız. Böylelikle siz cezalandırılmayı hak eden bir topluluk olmuştunuz."

Bu, nasıl bir hüküm ve adaletsizliktir. Hatta inanılması zor bir davranış ve durumdur. Siz, nasıl olur da benim kazığa oturtulmamı emredersiniz. Benim, sizin aziz başınıza sahip olmam beni kazığa oturtmanıza izin vermez.” dedi. Kendisine verilen bu cevaba çok gülen Alî Şîr Nevâ’î, ona çeşitli nasihatle bulunduktan sonra onu bağışladı.

Bir hafta sonra Nâsır-ı Reng-rîz’i tekrar hırsızlıktan/hilekârlıktan dolayı yakalayıp Alî Şîr Nevâ’î’nin huzuruna getirdiler. Mîrek Mîr Gıyâs da onun getirildiği esnada orada bulunmaktaydı. Onun: “Bu adamcağızla anlaşmak gerekir.” demesi üzerine Alî Şîr Nevâ’î ona: “Hey Mîrek! Kendine gel. Bu nasıl bir anlayış ve tavidir. Sen bu kişiyle ilgili olay ve vaziyetin ne olduğunu biliyor musun ki onunla anlaşılmasını istiyorsun.” dedi. [Diğer taraftan Mîrek’in bu tavrına] çok sevinen Emîr Alî Şîr: “Ne yazık ki bu hoş tabiatlı ve zarif kişi yaptığı hırsızlık/hilekârlık sebebiyle öldürülecek.” dedi. Ancak ona hırsızlık/hilekârlık yapmaması, kötü bir davranış sergilememesi ve şiddete meyilli olmaması için yemin ettirdikten sonra, onu serbest bıraktılar. On gün sonra onu aynı suçtan dolayı yakalayıp tekrar Emîr Alî Şîr’in huzuruna getirdiler. Onu aynı suçtan dolayı tekrar huzurunda gören Emîr: “Artık bu kişi/Nâsır haddi çok aştığı için onu alıp götürün ve asın.” diye emir verdi. Emîr’in vermiş olduğu bu buyruk üzerine Nâsır, Emîr Alî Şîr’e: “Ey Emîr! Siz niçin *Kur’ân-ı Kerîm*’deki ayetlerin hükmünü uygulamıyorsunuz?” dedi. Bunun üzerine Emîr, Nâsır’a: “Hangi *Kur’ân* aveti?” diye sordu. Nâsır da, Emîr’e; “³⁴ فاما اليتيم فلا تقهر ³⁵ فاستعذ بالله من الشيطان الرجيم” ayetleri dedi. Bunun üzerine Emîr, çok müteessir oldu ve: “Bu sultana arz edilmesi gereken bir durumdur.” dedi. Bu olay, Hüseyin-i Baykara’ya ulaşınca o, onu bağışlayıp ona birçok ihsan ve lütufta bulundu. Emîr Alî Şîr: “Hırsızların/hilekârların tamamını bağışlanması için kapıdan kovdu. Hüseyin-i Baykara ise onların tamamını kabul edip bağışladı.” dedi.

³⁴ Duhâ Suresi, ayet 9. Terc. “Öyleyse sen de sakın yetimlere haksızlık etme, onları hor görme.”

³⁵ Nahl Suresi, ayet 98. Terc. “Kovulmuş şeytandan, şeytanî düşüncelerden Allah’a sığın.”

Alî Şîr Nevâ'î'yi Hayran Bırakan Kadı-zâde (Sîstân Kadısının Oğlu)

Şeyh Behlûl buyurdu ki; Horâsân'ın en büyük şairlerinden olan Mevlânâ Nahvî-i Herevî, Sîstân³⁶'dan ibaret olan Nîm-rûz ülkesinin halkını hicvetmişti. Bu hicviyenin bazı beyitleri şu şekildedir:

سر گشته تر ز اخترم از گردش فلک
طالع مدد نمی کند و بخت هیچ بک

اقتاده ام به خطه ویرانه ای که هست
بادش سموم آتشی و خاک او نمک

هر سو برو روی به ره دزد در کمین
بر قصد جان نشسته چو بیماری لکک

Dönen feleğin içinde olan yıldızdan daha avareyim. Ne talih ne de bahtım bana yardım ediyordu.

Rüzgârı alevli sam yeli; toprağı tuzlu/çorak olan virane bir ülkeye/diyara düştüm.

Her nereye gidersem gideyim, oraya hırsızlar tuzak kurmuşlar. Senin canını almak için hasta bir leylek gibi yoluna oturmuşlar.

Sîstân diliyle söylenmiş olan şu beyit, bünyesinde bazı gariplikler ve tuhafıklar barındırmaktadır:

وشتو چنان دوسته که کوی کمه غلی
هانی که بر غله ز سرو خیزه و کتک

Sîstân kadısının çok zarif ve hoş tabiatlı bir oğlu vardı. Mevlânâ Nahvî-i Herevî'nin kasidesine bir cevap/nazire yazmıştı. O kasidenin bir beyti şu şekildedir:

گر عیب خاک پاک سیستان کند کسی
دریا پلید نمی شود از دهان سگ

Eğer bir kişi, Sîstân'ın temiz toprağının kusurunu ararsa/toprağını kınarsa (bu hiç önemli değil. Çünkü) ırmak, köpeğin ağzından/yalamasından dolayı pislenmez.

³⁶ Horasan vilayetinin güneyinde bulunan bölgenin adı (Babür 2006: 832).

Onun bu kasidesi, Alî Şîr Nevâ'î'ye ulaştığı zaman, Nevâ'î: "Kadı-zâde/Sîstân kadısının oğlu, çok fazilet sahibi biriymiş; ancak bizim şu ana kadar onunla tanışıp görüşmememiz şaşılacak bir şey." dedi. Nevâ'î'nin bu sözlerini, Sîstân kadısının oğlunu sevenlerden bazıları ona ulaştırdı. Bu sözler, Kadı-zâde'nin Herât'a gelmesine sebep oldu. O, Alî Şîr Nevâ'î'nin meclisine geldiği zaman, Nevâ'î ona: "Gelişiniz hayırlı olsun. Hoş geldiniz. Sizin şairlerin en fasihi olan Mevlânâ Nahvî'nin kasidesine cevap/nazire yazdığınızı duydum. Şimdi sizden insafli bir şekilde sizin mi yoksa Mevlânâ Nahvî'nin mi daha iyi söylediğini belirtmenizi istiyorum." dedi. Kadı-zâde, Nevâ'î'ye: "Ben, ondan daha iyi söyledim." dedi. Kibrin bırakılıp tevazuun sergilenmesi gereken bu yerde verilen cevap karşısında Nevâ'î, derin derin düşünmeye başladı. Çünkü Kadı-zâde, ilme olan merakı ve hoş tabiatıyla meşhur ve maruftu. Bu hüviyete sahip birinin verdiği bu cevap, Nevâ'î'ye oldukça garip ve tuhaf geldi. Verilen bu cevap üzerine Alî Şîr Nevâ'î, Kadı-zâde'ye: "Siz niçin Nahvî-i Herevî'den daha iyi söylediniz?" diye sordu. Kadı-zâde, Nevâ'î'ye; "Nahvî-i Herevî'nin bizim vilayetimiz/Sîstân ve onun halkı için söylediği her şey doğrudur. Oysa benim o vilayet için söylediğim her şey yalandır." dedi.

Mısra;

از اکذب اوست احسن او

Onun en iyi oluşu, onun en yalan oluşundandır.

Bu tevili çok beğenen Alî Şîr Nevâ'î, Kadı-zâde'ye birçok ihsan ve lütufta bulundu. Tesadüfen o gün sığınmanın hakikatleri, sonsuz sırların ve İlahî nurların mazharı, din, şariat ve hakkın nuru olan Mevlânâ Abdurrahmân-ı Câmî (kuddise sırruhu/sırrı mukaddes olsun)'nin yanına gitmişti. Kadı-zâde'nin hüviyetini Molla Câmî'ye aktardı/anlattı. Onunla ilgili anlatılanlar, Molla Câmî'nin çok hoşuna gitti. Molla Câmî: "Eğer onun kaldığı ve vatan edindiği yeri bilseydik onun yanına giderdik." dedi. Alî Şîr Nevâ'î, evine döndükten sonra naiblerine/muhafızlarına: "Kadı-zâde'yi hemen bulup Molla Câmî'nin ona göstermiş olduğu iltifatı ve hürmeti söyleyin. O, hiç beklemeden hemen Câmî'nin yanına gitsin." şeklinde emir verdi.

Molla Câmi ve Kadı-zâde'nin Görüşmesi

Kadı-zâde, Alî Şîr Nevâ'î'nin kendisine gönderdiği bu haberi alınca seve seve kutsal nişan sahibi ve meleklerin yuvası hüviyetindeki eşige doğru yola çıktı. Ancak Kadı-zâde, daha önce asla Herât'a gelmemişti. Bundan dolayı Molla Câmi'yi, büyük ve ileri gelen kişiler gibi sof, sakarlat, keten... vb kumaşlardan yapılmış çok güzel/çok değerli ve gösterişli elbise giyen, ileri gelen âlimler gibi başına büyük sarık takan biri olarak tasavvur ediyordu. Oysa Molla Câmi, hem yazın hem de kışın pamuklu bir kaftan giyinir, beline de hamam peştemali kuşanırdı. Başına da etrafı ince sarıkla sarılmış Hâce Ubeydî takkesi takardı/geçirirdi. Elinde ise kendi boyundan çok küçük söğüt ağacından yapılmış asası/değneği bulunurdu. Kadı-zâde, Molla Câmi'nin evine geldi. Ancak etrafta kimse yoktu. Evin avlusundaki sekiye/rampaya ayaklarını uzatarak oturduğu anda Molla Câmi evden dışarıya çıktı. Kadı-zâde, evden çıkan kişiyi Molla Câmi'nin oduncusu/odun taşıyıcısı, aşçısı, mutfak yamağı gibi en küçük dereceli hizmetçisi olduğunu zannetti. Ona, ayağa kalkmadan ve saygı göstermeden: "Molla Câmi hazretleri evde mi?" diye sordu. Molla Câmi: "Tam şu ana kadar evdeydi." şeklinde cevap verdi ve tebessüm etti. Kadı-zâde: "سبحان الله/subhânallah!"³⁷ Bu gibi yüce insanların yanında nasıl hizmetçiler var ki sorulan bir soruya güzel ve net bir cevap vermez; hatta bir de anlaşılmayacak bir şekilde güler." dedi. Bir müddet sonra Kadı-zâde; "Ey şaşkın! Efendine/Molla Câmi'ye gidip Kadı-zâde'nin geldiğini ve ona hizmet etme amacını bildirsen ne olur? Eğer o, buraya gelirse bir şey kaybetmeyecek." dedi. Bunun üzerine Molla Câmi güldü. Molla Câmi'nin bu şekilde gülmesi karşısında iyice sinirlenen Kadı-zâde: "بارك الله/Bârekallah!"³⁸ Sizin bu gülüşünüz, bela gibi kişiyi rencide eden bir gülüştür." dedi. Tesadüfen tam o anda, Horâsân'ın ileri gelenleri ve halkı Molla Câmi'nin yanına geliyorlardı. Sokağın başında görüldüklerinde atlarından inip ellerini bağladılar ve Molla Câmi'nin huzuruna doğru yürümeye başladılar. Molla Câmi'nin huzuruna yaklaştıklarında Molla Câmi'yi, ayaklarını sekiden aşağıya

³⁷ "Yüce Allah'ı her türlü eksiklik, kusur ve ayıptan tenzih ederim." anlamına gelen bu söz, ayrıca hayret etme ve şaşkınlığı da ifade etmektedir.

³⁸ "Allah mübarek etsin." anlamına gelen bu söz, herhangi bir şeyi beğenme ya da bir şey karşısında şaşırma durumunda kullanılmaktadır.

doğru uzatmış oturan bir kişinin karşısında esasına dayanmış olarak gördüler. Ancak Kadı-zâde, Horâsân'ın ileri gelenlerini ona saygı ve hürmet göstererek geldiğini gördü ve "سبحان الله/subhânallah! Molla Câmi'nin makamı ve mevkii öylesine büyük ki onun dergâhının en küçük hizmetçisi bile böylesine abartılı/aşırı derecede bir saygı ve hürmet görüyor." dedi. Daha sonra hepsi gelip misafirhaneye girdiler. Molla Câmi, mecliste âdeti üzerine oturan yerin en alt köşesine/kapının yanına/ayakkabılığa; diğerleri de kendi makam ve mevkilerine uygun bir şekilde oturdu. Kadı-zâde ise Emîr Ataullah'ın yanına oturdu. Ona yavaşça: "Zannediyorum Molla Câmi'ye herhangi bir kişi ileri gelen kişilerin geldiği haberini vermedi." dedi. Emîr Atâullah, Kadı-zâde'ye: "Efendim, galiba siz bu şehirden değilsiniz. Molla Câmi, şu ayakkabılıkta/kapının yanında oturan kişidir." dedi. Kendisine verilen bu cevap karşısında Kadı-zâde: "Efendim, siz zarafet mi gösteriyorsunuz, yoksa doğru mu söylüyorsunuz." dedi. Molla Câmi, konuşmaya başladığı anda, Kadı-zâde yerinden sıçradı ve hızlıca dışarı çıktı. Molla Câmi, meclisten ayrılan Kadı-zâde'yi gözden kaybetmemelerini ve hemen geri huzuruna getirmelerini hizmetçilerine emretti. Kendilerine verilen bu emir üzerine hizmetçiler, Kadı-zâde'nin peşinden koşular ve onu yakalayıp doğrudan Molla Câmi'nin huzuruna getirdiler. Kadı-zâde, Mollâ Câmi'nin huzuruna getirilirken yolda الغريب كالاعمى³⁹ diyerek feryat etmeye başladı ve Allah rızası için kendisini mazur görüp serbest bırakmalarını istedi. Çünkü O, Molla Câmi'ye karşı yaptığı edepsizlikten dolayı ceza alacağını zannediyordu. Ancak onu Molla Câmi'nin huzuruna getirdiklerinde Molla Câmi onun düşüncesinin aksine ona saygı ve hürmet gösterdi ve ona: "Azim olan Allah'a sığınırım ki, biz ömrümüz boyunca asla görüştüğümüz hiçbir kimseden bu şekilde haz almadık. Bu kutlu meclisin sonunda, her nefesimde kendimde kendi muradımı/arzumu buldum." dedi.

Alî Şîr Nevâ'î ile Kethudâ Hâfız Gıyâsüddîn'in Tanışması

Şeh-zâde-i Ensârî şöyle anlattı: Dihdâr/Kethuda Hâfız Gıyâsüddîn Azerbaycan'dan Horâsân'a geldi. O, Alî Şîr Nevâ'î ile tanışıp görüşmek

³⁹ Garip, kör gibidir.

istiyordu. Saadetle/mutlulukla sona eren sözün hükmüne göre şairlerin en güzeli, fasihlerin/uz dillilerin en fasihi/uz dillisi Şeyh Sa'dî (kuddise sırruhu/sırrı mukaddes olsun) ki:

در میر و وزیر و سلطان را
بی وسیله مگرد پیرامن

سگ و دربان چو یافتند غریب
این گریبان بگیرد آن دامن

Emir, vezir ve sultanın çevresinde sebepsiz bir şekilde dolaşma. Çünkü bekçi ve köpek garip/yabancı gördüğü kişinin ya eteğini ya da yakasını tutar.

Hâfız Gıyâsüddîn, Alî Şîr Nevâ'î'nin yakın arkadaşlarından birinin, kendisinin Alî Şîr ile tanışma arzusunu gerçekleştirmesine aracılık yapmasını istiyordu. Bunun için Mevlânâ Bedahşî'nin huzuruna gelen Hâfız Gıyâsüddîn, huzura gelme sebebini ona açıkladı. Mevlânâ Muhammed-i Bedahşî⁴⁰, ona sorduğu çeşitli sorularla, onun hüviyetini ve birikimini anlamaya çalıştı. Ona sorulan sorulara verdiği cevaptan ve konuşmasından, onun tahminen hangi meydanın at binicisi/hangi alanlarda yetkin olduğunu anladı. Herhangi bir fende/ilimde bir nükte/konu ortaya atılsa, onun atının peşinden anlayıp kavrama/idrak atının koşarak ulaşması mümkün değildi. O kendi kendine: “معاذ⁴¹ الله/Maâzallah! Eğer bu kişi, Alî Şîr Nevâ'î'ye yakın olursa, Nevâ'î'nin indinde bizim ne saygınlığımız ne de değerimiz kalır. Hatta bizi meclis halkasından uzaklaştırarak dışarıda bırakır. Bundan dolayı, uygun olan husus, bu kişiyi Alî Şîr Nevâ'î'nin sohbetinden nefret ettirerek uzaklaştırmak ve onun Nevâ'î ile yakınlık kurma nakşını/arzusunu, düşünce sayfasından silmek/zihninden çıkarmaktır.” dedikten sonra, Hâfız Gıyâsüddîn'e: “Ey Aziz! Bu nasıl bir arzu ve temennidir ki onu gerçekleştirmeğe kesin olarak karar vermişsin. Nevâ'î ile tanışıp yakınlık kurmak çok hoş ve iyidir, ancak onun mizacıyla uyuşmak, tam anlamıyla olmayacak bir işe girişmek gibidir.” dedi. Hâfız Gıyâsüddîn, hem

⁴⁰ Bedahşan'a dahil olmayan İşkemişlidir. Buna rağmen Bedahşan mahlasını kullanması dikkat çekmektedir. Muamma ile ilgili bir risale kaleme almıştır. Şiiri fazla iyi değildir. Hoşsohbet biridir (Babür 2006: 353).

⁴¹ Bu söz; “Allah korusun.” anlamına gelmektedir.

Bedahşî'nin bu işe razı olmadığını hem de zor olan Nevâ'î ile yakınlık kurma/tanışma işinin onunla aşamayacağını anlayınca, Mevlânâ Sâhib-dârâ'nın yanına gitti. Hâfız Gıyâsüddîn'in hüviyeti ve durumunu araştırıp anlamaya çalışan Sâhib-dârâ, onun oldukça güçlü ve maharet sahibi bir kişi olduğunu anlayınca, ona iltifatta bulundu. Muhammed-i Bedahşî'nin olumsuz tavrından sonra, Sâhib-dârâ'nın kendisine karşı sergilediği bu olumlu davranış karşısında hayrete düşen Hâfız Gıyâsüddîn, اذا تحيرتم فى الامور فاستعينوا من اهل القبور⁴² sözünün hükmüne istinaden, nurların bolluğu, dünyaya ait örtülerin/sırların keşfedicisi, İlâhi huzurun mahremi, Yüce Yaratıcının mahremi Hâce Abdullah-ı Ensârî⁴³'nin mezarına gitti. Alî Şîr Nevâ'î, orada öyle bir çihâr-bâg/bahçe tanzim etmişti ki İrem bahçesinin onu kıskanıp ona haset etmekten dolayı gönlünde, ateşe benzeyen/kırmızı gelinciklerin siyah öbekleri gibi binlerce dağ oluştu. O bahçenin ağaçlarına duyduğu hasretten dolayı Havernak sanavberinin/çam fıstığı ağacının dibi çamura bulanmıştı. Hâfız Gıyâsüddîn, işte bu bahçeye geldi ve onu gezmeye başladı. Bu olayı anlatan kişi, şöyle devam etti: O gün tan ağarırken, subh-ı sâdıkn/ikinci fecrin parlak kedisi, lacivert feleğin çini evine koşarak gitti. O evde bulunan çini aletler/eşyalar, sanki parlak yıldızlar [gibi] gökyüzünün rafında baş aşağı duruyordu. Abdestini yenilemek için evden dışarı çıkmak isteyen Alî Şîr Nevâ'î, evinin dış kapısını tam açtığı anda, dışarıda bekleyen bir kedi hemen eve girdi ve rafların üzerinde sıçramaya başladı. Bunun üzerine rafların üzerindeki çini aletler/eşyalar yere düştü ve kırıldı. Bu durum karşısında Alî Şîr Nevâ'î, kimsenin kendisine yaklaşmaya cesaret edemeyeceği şekilde sinirlendi. Alî Şîr Nevâ'î, namazını kıldıktan sonra zihninden bâg-ı gâzorgâha/Şeyh Abdullah-ı Ensârî'nin metfun olduğu bahçeye gidip gezmeyi geçirdi. Bahçeye gitmek için yola çıktığında, onun peşinden gelen hizmetçiler ve dostları, onunla sohbet etmeye çekiniyorlardı. Bahçenin ortasında bir çardak vardı. Alî Şîr Nevâ'î, o çardağa geldiğinde, içinde oturmaya başladı, peşinden gelen dostlarının tamamı ise, çardağın kapısında durup beklemeye başladılar. Alî Şîr Nevâ'î'nin çardakta yalnız oturduğunu gören Hâfız Gıyâsüddîn,

⁴² Bir meselede tereddüde düştüğünüzde, ölümlerden yardım isteyin.

⁴³ Mutasavvıf, âlim ve şair olan Ebû İsmâîl Abdullah b. Muhammed b. Alî el-Ensârî el-Herevî hakkında geniş bilgi için bak. Yazıcı vd. 1998.

bu durumu ganimet bilip hemen oraya doğru yürümeye başladı. Kendi gölgesinden bile kaçıp uzak durmaya çalışan Alî Şîr Nevâ'î, bilmediği birinin kendisine doğru geldiğini gördü. Yanına gelen bilmediği bu kişiye: "Baba! Sen kimsin? Neredensin? Benim huzuruma niçin geldin?" diye sordu. Hâfız, Nevâ'î'nin huzuruna gelip diz çöktü ve ona: "Ben sizin huzurunuzda kendimi ta'rîf-i câmi' ve mâni' kılmak/eksiksiz bir şekilde kendimi anlatıp tanıtmak için geldim." dedi. Bu garip kelamı ve şaşılacak sözü işiten Alî Şîr Nevâ'î, ona; "Huzuruma daha yakın gelin, ben sizin sözünüzden dolayı hayrete düştüm. Sizin "ta'rîf-i câmi' ve mâni'" sözünüzün ne olduğunu açıklayın." dedi. Bunun üzerine Hâfız Gıyâsüddîn, Alî Şîr Nevâ'î'ye; "İlk önce ben bir hafızım ve *Kur'ân-ı Kerîm*'i yedi kıraat üzerine okurum. Hatta benim, *Kur'ân-ı Kerîm*'den okuduğum bir aşr-ı şerîfi dinleyenler, zevk u şevk içerisinde kapıldıkları vecdle ifade edilemeyecek cuş u huruşa/coşkunluğa gark olurlar. Bir iki beyit terennüm ettiğimi ya da şarkı söylediğimi işiten gönül ehli kişiler, gark oldukları vecd ve coşkudan dolayı yakalarını yırtarlar ve takındıkları şevk kanadıyla mânâ âlemi burcuna/gök kubbeye doğru uçarlar. Diğer taraftan ben, bir kıssahanım. Özellikle Emîr Hamza, Ebû Müslim ve Dârâb kıssalarını öyle bir tarzda anlatırım ki bu işin üstatları dahi benim anlattığım kıssayı dinleyince ağızlarına sükût mührünü vururlar. Yine ben, bir mukallidim/taklitçiyim. Asla hiç kimse, benim gibi taklit edemez. Ayrıca ben, ilim öğrenme arzu ve isteğiyle yanıp kavrulan biriyim. Nitekim fazilet ve ilim ehli olanlar, bahsedilen her ilimde benim en önde olduğumu bilirler. Yine benim, tellaklıkta kudret ve maharetim vardır. Kimin bedeninde eziklik/kırıklık veya kırgınlık varsa, onu öylesine ovalar ve ona masaj yaparım ki bedenindeki kırgınlığı ve acıları sanki hamurdan kıl çeker gibi çekip çıkarırım. Son olarak, ben bir aşçıyım. Hiçbir aşçının isimlerini bilmediği yeni yemekler yaparım." dedi. Hâfız Gıyâsüddîn'in bu söyledikleri karşısında şaşırıp hayran kalan Alî Şîr Nevâ'î, ona: "Ey aziz! Eğer senin bahsettiğin bu hususlardan biri gerçekleşirse, âlemde senden başka güzel bir dost benim için yoktur." dedi.

Sohbet sırasında Mevlana Muhammed-i Bedahşî, Mevlana Sâhib-dârâ'ya: "Bu adam, Alî Şîr Nevâ'î ile tanışıp onun yanında olmak için bizden destek ve yardım isteyen kişi değil mi?" dedi. Mevlana Sâhib-dârâ, Mevlana Muhammed-i Bedahşî'ye. "Evet, o kişidir. Bu herkesin canına ve

gönlüne bela ve afettir.” dedi. Alî Şîr Nevâ’î, çardağın önünde bekleyen dostlarına: “Ey azizler! Gelin ve daha önce işitmediğiniz ve hayal etmediğiniz şeyler ve sözler işitin.” diye seslendi. Bunun üzerine orada bulunan herkes gelerek Alî Şîr Nevâ’î ile Hâfız Gıyâsüddîn’in etrafında toplandı. Daha sonra Alî Şîr Nevâ’î, Hâfız Gıyâsüddîn’e: “İddia ettiğin ve yetenekli olduğunu söylediğin sözleri ve eylemleri, ortaya çıkarma yeri burasıdır.” diye emir buyurdu. Bunun üzerine Hâfız Gıyâsüddîn, ilk önce *Kur’ân-ı Kerîm*’den mecliste bulunanları cezbeden ve kendisinden geçiren bir aşr-ı şerîf okudu. Daha sonra şu gazeli yazdı ve terennüm etti;

خوی تو بسی نازک و ما را ادبی نیست
ور زانکه بگیرد دلت از ما عجبی نیست

Senin huyun çok nazik/incedir. Biz ise edepsiziz. Bize kırılırsan/darılırsan buna şaşılmaz/bunda şaşılacak bir şey yoktur.

Hâfız Gıyâsüddîn’in güzel ve dinleyeni etkileyen sesini duyan dost ve düşmanların hepsi, hem şiir yazıcılığını hem de şarkı söyleyişini beğendi. Akabinde Emîr Hamza hikâyesini anlatmaya başladı. Onun hikâyeyi anlatışındaki üslup, güzellik ve çekicilik meclistekilerin tamamını cezbettiler. Sonra Ebû Müslim hikâyesini aynı tarzda anlatmaya başladı. Mecliste bulunanları yine anlatışıyla etkileyip büyüledi. Son olarak Dârâb hikâyesini anlattı. Yine o an orada bulunan cariyeler ile bahçıvanın oğlunun taklidini yaparak mecliste bulunanların tamamını gülmekten kıldı geçirdi. Diğer taraftan, mecliste bulunanlardan her kim bir ilimden bahsettiyse ya da ortaya bir konu attıysa onlara verdiği cevapla hepsine galip geldi. Bundan sonra yerinden kalkan Hâfız Gıyâsüddîn, Alî Şîr Nevâ’î’nin huzuruna geldi ve ona: “Bugün sizin içinizde bazı nefsanî sıkıntılar arız olmuş. Eğer izniniz olursa, bedeninizi rahatlatmak ve içinizde oluşan bu kırgınlığı gidermek için sizi yüz üstü yatırması için bir hizmetçi çağırın. Bunu söyledikten sonra, Hâfız, elini yüz üstü yatan Nevâ’î’nin omuzuna/sırtına koydu ve onu ovarak bedeninde oluşan o kırgınlıktan kurtardı.” Daha sonra Nevâ’î: “10 baş koyun getirsinler.” diye emretti. Hâfız Gıyâsüddîn, aşçılığını göstermek için o koyunları öyle bir pişirdi ki ondan yiyen herkes onu çok beğendi. Bundan dolayı Hâfız Gıyâsüddîn, daha önce kimsenin yakın olmadığı kadar Alî Şîr Nevâ’î’ye yakın oldu.

Sonuç

Tercümesi verilen bu metinler, hem Türkistân'da tertip edilen meclisleri yansıtmaları hem Türkistân'daki sosyal ve kültürel hayata ait bazı bilgileri ihtiva etmesi hem de vuku bulan bazı tarihî olaylara ışık tutması bakımından önemlidir. Ancak burada anlatılan bazı tarihî olayların, özellikle öldürülme şekillerinin gerçekliğinin sorgulanmasında fayda vardır. Ayrıca zikredilen metinler, o dönemlere ait bazı kültürel değerler ve âdetleri günümüze yansıtmaları bakımından da dikkat çekmektedir. Nitekim Türklerin, devlet erkânından birinin ölümü üzerine mavi renkli elbise giydikleri, taziye için bir alanda/meydanda toplandıkları ve ölen kişi için şairler tarafından mersiye söylenildiği; sultanın aşure gününde üzerine kırmızı bir elbise giydiği, başına da kırmızı bir taç urunduğu/taktığı; yazılan şiirlerin, şairler tarafından sarıklarının kıvrımı içine konulduğu; edebî meclislerde şairler arasında gerçekleşen edebî tartışmalarda mağlup olan şairin, galip gelene kendi divanını, geleneğe bağlı kalarak, hediye olarak takdim ettiği; oluşturulan edebî ve ilmî meclislere katılabilmek için belli bir konuda maharet sahibi ve bilgili olunması ve bunu mecliste bulunanların huzurunda ispat etmesi gerektiği; oluşturulan meclislere katılanların sahip oldukları makam ve mevkilerine göre önceden kendileri için belirlenmiş yerlere oturdukları; meclislerde istek üzerine irticalen şiirler söylendiği; şiir ıstılah ve kaideleri, edebî sanatlar, aruz ve kafiye ile ilgili konuşmalar yapıldığı, bunlarla ilgili sorulan sorulara cevaplar verildiği, bazen bu cevapların karşılıklı söylenen şiirlerle olduğu; birisi için yazılan şiirin o kişinin huzuruna çıkılarak onan takdim edildiği; şairler arasında şiirde en kusurlu ve hatalı kullanımın yanlış kafiye oluşturmak olduğu; yazılan bazı şiirlerin yazılma sebeplerinin ne olduğu; yazılan şiirler beğenilip takdir edildiğinde o şiiri söyleyenlere çeşitli ödüller verildiği; tekke duvarlarına oraya gelenlerin okuması için nestalik yazı ile şiirler yazıldığı; yaptığı bir işten dolayı takdir edilen kişilerin bazen alınlarından öpüldüğü; yetkin ve başarılı kişilerin çeşitli şekillerde ödüllendirildiği; misafir yolcu edilirken onunla musafaha edildiği/el sıkışıldığı; herhangi bir konuda tereddüde düşüldüğü zaman büyük şahsiyetlerin kabirlerinin ziyaret edildiği; bir yerin bayındır olmasının, ancak orada yetişen âlim ve sanatkârlarla mümkün olduğu düşüncesi müşahade edilmektedir.

Ayrıca Ferah vilayetinde her gece, en az 10 çeki arpanın, misafirlerin hayvanlarına verilmesi âdetinin olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan dervişlerin adabıyla ilgili yapılan şu değerlendirme dikkat çekmektedir: “Derviş hiçbir kimseyle konuşmaz ve dostluk kurmaz. Kış mevsiminde kerpiç yapmakla meşgul olur. Yaz mevsiminde ise müminlerin emiri Hz. Ömer (R.A.) gibi çalışır. Dervişlerin yazıları yoktur/yazı yazamazlar. Buna rağmen onlar oldukça tekellüflü/gösterişli ve renkli kâğıtlardan oluşan bir kitap yazarlar. Bu, onun divanıdır. Hayaline ya da hatırına bir mana geldiğinde eğer karşısında yazı yazmayı bilen bir kişi varsa o kişiye ya zihnine gelen ya da gönlüne ilham olan o manaları bir yaprağa/sayfaya yazdırır.”

Devam edecek...

Kaynakça

- AMÎD, Hasan (1362), *Ferheng-i Amîd*, Tehrân.
- BÂBÜR (2006); *Baburnâme (Vekayi) Gazi Zahîreddin Muhammed Babur*, Doğu Türkçesinden çeviren: Reşit Rahmeti Arat, Önsöz ve Tarihi Özet: Y. Hikmet Baydur, İstanbul: Kabcacı.
- BOLDİREV, A.N. (1956), “Çağdaşlarının Hikâyelerinde Nevai”, çev. Rasime Uygun, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1956, Ankara, s. 197-237.
- DEHHUDÂ, Ali Ekber (1373), *Lugat-nâme*, (14 cilt), Tehrân: Muesse-se-i İntişârât-i Çâp-i Dânişgâh-i Tehrân.
- ENVERÎ, Hasan (1382), *Ferheng-i Bozurg-i Sohen*, 8 c., Çâp-i devvom, Tehrân.
- HAYYÂMPÛR, Doktor A. (1368), *Ferheng-i Suhanverân*, 2 c., Tehrân: Çâphâne-i Fecr-i İslâm.
- KANAR, Mehmet (2016), *Büyük Türkçe-Farsça Sözlük*, İstanbul: Say Yay.
- KARTAL, Ahmet (2017), *Baykara Meclislerinden Çırağan Eğlencelerine Lâlezâr Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- MU'ÎN, Muhammed (1371), *Ferheng-i Fârsî*, Şeş cild, Çâp-i heştum, Tehrân: Çâphâne-i Sipîhr.
- NEVÂ'Î (1323), *Mecâlisü'n-nefâ'is*, *Der-Tezkire-i Şu'arâ-i Karn-i Nohum-i Hicrî, Te'lîf: Mîr Nizâmuddîn Alîşîr Nevâî*, (be-Sa'y u İhtimâm-i Alî Asgar Hikmet, Tehran. [Bu eserin 1-178. sayfaları Fahrî-i Herâtî'nin, 179-409. sayfaları ise Muhammed-i Kazvînî'nin *Mecâlisü'n-nefâis* tercümesini kapsamaktadır.]
- NEVÂ'Î, Abdülhuseyn (1324), *Ricâl-i Kitâb-i Habîbu's-siyer ez-Hamle-i Mogol-tâ Merg-i Şâh İsmâ'îl-i Evvel*, Tehrân.
- ONAY, Ahmet Talat (1992), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, hzr.: Cemâl Kurnaz, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- STEİNGASS, F. (1975), *Persian-English Dictionary*, Beirut: Librairie du Liban.
- ŞÜKÛN, Ziya (1984), *Farsça-Türkçe Lûgat*, *Gencîne-i Güftâr Ferheng-i Ziyâ*, (3 cilt), İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TÜRKOĞLU, İsmail (2010), “Şeybânî Han” mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 16, s. 43-45.
- VÂSİFÎ, Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî (1349), *Bedâyi'u'l-vekâyi'*, (nşr. A. Boldirev), Cild-i evvel, Çâp-i divvom, Çâphâne-i zer.

- VÂSİFÎ, Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî (1350), *Bedâyi'u'l-vekâyi'*, (nşr. A. Boldirev), Cild-i divvom, Çâp-i divvom, Çâphâne-i zer.
- YAZICI, Tahsin – Süleyman Uludağ (1998), “Herevî, Hâce Abdullah” mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 17, s. 222-226.
- Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli* (2016), hzr. Abdulkadir Şener – M. Cemal Sofuoğlu – Mustafa Yıldırım, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.